

**ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 РАҚАМЛИ ИЛМЙ КЕНГАШ**

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ҲАМИДОВ АБДУМАЛИК КИРОНОВИЧ

МУРОД МУҲАММАД ДЎСТ АСАРЛАРИ ЛИНГВОПОЭТИКАСИ

10.00.01 – Ўзбек тили

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

УДК: 894.375.04

Филсофя доктори (PhD) диссертацияси автореферати мушдарижаси

Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)

Contents of Dissertation Abstract of the Doctor of Philosophy (PhD)

Ҳамидов Абдумалик Кионович

Мурод Муҳаммад Дўст асарлари лингвопоэтикаси5

Hamidov Abdumalik Kironovich

Linguopoetics of the works of Murod Muhammad Dust25

Ҳамидов Абдумалик Кионович

Лингвопоэтика произведений Мурод Мухаммад Дусти44

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ

List of published works.....46

**ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ҲАМИДОВ АБДУМАЛИК КИРОНОВИЧ

МУРОД МУҲАММАД ДЎСТ АСАРЛАРИ ЛИНГВОПОЭТИКАСИ

10.00.01 – Ўзбек тили

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Қарши - 2020

Филология доктори (PhD) диссертациясини Ўзбекистон Республикасининг Илмий Академияси хузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2019.3.PhD/11949 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Термиз давлат университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (Ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Қарши давлат университети веб-саҳифасининг www.qarshidu.uz ҳамда «Ziyounet» ахборот-таълим порталининг www.ziyounet.uz манзилларига жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Умуркулов Бекпўлат
филология фанлари номзоди, доцент

Расмий оппонентлар:

Менглиев Бахтиёр Ражабович
филология фанлари доктори, профессор

Қодиров Зиёидин Мамадалиевич
филология фанлари номзоди, доцент

Этакчи ташкилот:

Бухоро давлат университети

Диссертация химояси Қарши давлат университети хузуридаги PhD 03/30.12.2019.Fil.70.01 рақамли Илмий кенгашнинг «31 октябрь 2020 й. соат 11⁰⁰ даги мажлисида бўлиб ўтди (Манзил: 180103, Қарши шаҳри, Кўчабоғ кўчаси 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@mail.uz). Қарши давлат университети, Бош бина 1-қavat, Фойдалар зали (105-хона).

Диссертация билан Қарши давлат университети Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин. (31 рақами билан рўйхатга олинган) (Манзил: 180103, Қарши шаҳри, Кўчабоғ кўчаси 17. Тел.: (0375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@mail.uz).

Диссертация автореферати 2020 йил «29» октябрь да тарқатилади (2020 йил 23 октябрь даги 30 рақамли реестр баённомаси).

Н.Н.Шодмонов

Илмий даражалар берувчи
илмий кенгаш раиси, ф.ф.д.

Г.Н.Тожиева

Илмий даражалар берувчи
илмий кенгаш хотини, ф.ф.д. (PhD)

Х.Жабборов

Илмий даражалар берувчи
илмий кенгаш қошидаги Илмий
семинар раиси, ф.ф.д.

КИРИШ (Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон тилшунослигида ХХ асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб бадий асар тили, бадий матнларда сўзнинг поэтик вазифаси масалаларини талкин қилувчи тадқиқотлар кўлами кенгайиб бормокда. Бундай тадқиқотлар натижасида умумхалқ тили воситаларининг нутқий жараёнларда реаллашуви асосида бажарадиган вазифасини аниқлаш ва тил воситаларининг эстетик таъсирчанлигини намоён қилувчи омилларни белгилаш имкони юзага келади.

Дунё тилшунослигида ўтган асрнинг иккинчи ярмидан ҳар бир халқ бадий адабиётини текшириш орқали шу халқнинг бекиёс маънавий бойлигини тадқиқ қилиш, ижодкорнинг тилдан фойдаланиш маҳоратини аниқлаш, ёзувчи асарлари нутқий қурилишининг фавқулудда характерлилиги, ифоданинг ўзига хослиги сингари долзарб масалалар ечимига қаратилган бадий адабиёт тили тадқиқи кенг ўрин ажратилди. Бундай тадқиқотлар натижасида бадий матнларда тилдан фойдаланишни ўрганишнинг янги методлари яратилади, тилшунослик турли назарий хулосалар билан бойитиб борилади. Бадий нутқни, бирор ижодкор асарлари матнини тил воситаларининг бадий-эстетик вазифаси нуқтаи назаридан ўрганишнинг илмий аҳамияти шундан иборатки, тил воситаларининг нутқий жараёндаги ўрни баҳоланади, тил ва нутқ муносабатлари назарий жиҳатдан асосланади.

Ўзбек тилшунослиги мустикаллик йилларида бадий адабиётни ижодий-индивидуал услуб сифатида талкин этиш, бадий нутқнинг бадий-эстетик қимматини намоён этувчи образли-таъсирчанлигини таҳлил қилиш борасида жиддий ютуқларга эришилди. Натижада ҳар бир ижодкорнинг лисоний воситалардан мақсадга мувофиқ фойдаланиш имкониятларини намоён этувчи, сўз қўллашдаги индивидуаллигини кўрсатувчи лингвопоэтик талкин асосидаги тадқиқотлар майдонга келди. Ҳозирги ўзбек лингвопоэтикасида бадий асарни таҳлил қилиш, ижодкорнинг поэтик маҳоратини ёритишда жаҳон тилшунослигининг турли тадқиқот методларидан фойдаланиш, шунингдек, бадий образ яратишда ижодий индивидуаллик ва адабий таъсир, жаҳон адабиёти намуналари билан киёсий-типологик, умумийлик ва ўзига хослик каби масалаларни атрофлича тадқиқ этиш зарурати кучаймоқда. “Адабиёт халқнинг юраги, элнинг маънавиятини кўрсатади. Бугунги мураккаб замонда одамлар қалбига йўл топиш, уларни эзгу мақсадларга илҳомлантиришда адабиётнинг таъсирчан кучидан фойдаланиш керак”¹. Адабиётнинг таъсирчан кучини очиш лингвопоэтиканинг муҳим вазифаларидан биридир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони, 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сон “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Адиблар хибони”га ташрифидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2020, 21 май. №106 (7608)

тубдан ошириш чора-тадбирлар” тўғрисидаги Фармони, 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909-сон “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори, 2017 йил 13 сентябрдаги ПҚ-3271-сон “Китоб махсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги Қарорини амалга ошириш бўйича чора-тадбирлар дастури, шунингдек, мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига боғлиқлиги. Ушбу тадқиқот республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” устувор йўналиши доирасида амалга оширилган.

Муаммонинг ўрганилиш даражаси. Тилшуносликда бадиий асар тилини ўрганишга бағишланган кўпгина тадқиқотлар амалга оширилди. Уларда ижодкорнинг тилдан фойдаланиш маҳорати, сўз қўллашдаги индивидуаллиги, алоҳида асарларнинг тили ва услубини ўрганиш, шунингдек, бадиий асар тилини лингвоэстетик тадқиқ қилишга алоҳида эътибор қаратилган. Бу ҳолат ўзбек тилшунослигида бадиий матн ва тил воситалари билан боғлиқ тадқиқотларнинг мазмун ва моҳияти жиҳатидан анча ривожланганлигини кўрсатади. Ш.Шоабдурахмонов, Б.Турдалиев, Б.Бафоев, Қ.Самадов, Л.Абдуллаева, И.Мирзаев, Б.Йўлдошев, С.Каримов, М.Йўлдошев, Б.Умурулов, Г.Мухаммаджонова, Р.Нормуродов, М.Ёқуббекова, Д.Шодиева, Г.Жуманазарова, Д.Анданизова, Д.Шодмонова каби тадқиқотчилар томонидан шеърий ва халқ оғзаки ижодига оид насрий асарлар лингвистик, лингвостилистик, лингвоэстетик жиҳатдан таҳлил қилинган². Шунга қарамай, ёзувчи Мурод Мухаммад Дўст асарларининг

² Шоабдурахмонов Ш. О художественных особенностях поэмы “Равшан”. Автореф. дисс.... канд. филол. наук. – Ташкент, 1949; Турдалиев Б. Хамза и узбекский литературный язык начала XX века. Автореф. дисс.... докт. филол. наук. – Ташкент, 1988; Хамза ва ўзбек адабий тили. – Тошкент: Фан, 1981; Бафоев Б. Лексика произведений Алишера Навоии. Автореф. дисс.... д-ра. филол. наук. – Ташкент, 1989; Самадов Қ. Некоторые вопросы языкового мастерства Айбека. Автореф. дисс.... канд. филол. наук. – Ташкент, 1967; Мирзаев И. Проблемы лингвоэстетической интерпретации стихотворного текста. Автореф. дисс.... докт. филол. наук. – Ташкент, 1992; Юлдашев Б. Язык и стиль произведений Саида Ахмада. Автореф. дисс.... канд. филол. наук. – Ташкент, 1979; Каримов С. Язык и стиль поэзии Зульфии. Автореф. дисс.... канд. филол. наук. – Ташкент, 1982; Каримов С. Ўзбек тилининг бадиий услуби. Самарқанд: 1992; Йўлдош М. Чўлпоннинг бадиий тил маҳорати. филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2000; Умурулов Г. Лексические особенности современной узбекской поэтической речи. Автореф. дисс.... канд. филол. наук. – Ташкент, 1983; Умурулов Б. Бадиий адабиётда сўз. – Тошкент: Фан, 1993; Мухаммаджонова Г. 80-йиллар охири 90-йиллар бошлари ўзбек шеъриятининг лингвоэстетик тадқиқи. филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2004; Нормуродов Р. Шуқур Холмирзаев асарларининг тил хусусиятлари. филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2000; Якубекова М. Ўзбек халқ кўшиқларининг лингвоэстетик хусусиятлари. филол. фан. док. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2005; Шодиева Д. Мухаммад Юсуф шеърияти лингвоэстетикаси. филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2007; Жуманазарова Г.У. “Ширин билан Шакар” дostonининг лугавий ва лингвоэстетик хусусиятлари: филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2008;

матний тузилиши билан боғлиқ адибнинг индивидуал сўз қўллаш маҳорати алоҳида тадқиқ объектиси сифатида ўрганилмаган.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Тадқиқот Термиз давлат университети илмий-тадқиқот ишлари режасининг 2017-2021 йилларга мўлжалланган “Ўзбек тилшунослиги: бадий нутқ таҳлили, антропоцентриқ назария, этнолингвистика, корпус тилшунослиги” мавзуси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади Мурод Муҳаммад Дўстнинг тилдан фойдаланиш маҳоратини таҳлил қилиш ва ёзувчи ижодининг лингвопоэтик ўзига хослигини белгилашдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

Бадий асар тили хусусиятларини ўрганишга оид илмий тадқиқотларни назардан ўтказиш асосида ўзбек тилшунослигида бадий асар тили, ёзувчининг сўз қўллашдаги индивидуаллигининг ўрганилиш ҳолатини илмий-танқидий таҳлил қилиш ва баҳолаш;

ёзувчи асарларининг матний тузилиши сўз қўллашдаги индивидуаллиқни таъминловчи асос эканлигини таҳлил этиш;

ёзувчининг сўз қўллаш маҳоратини адиб услубини шакллантирувчи индивидуал услубга хос сўзлар, оғзаки нутқ воситалари, барқарор бирикмалардан фойдаланиши асосида лингвопоэтик жиҳатдан таҳлил қилиш;

ёзувчининг паремиологик бириклардан фойдаланиш асосида бадий таъсирчанлиқни оширишдаги маҳоратини очиб бериш;

ўрганилган ва таҳлил қилинган тил воситалари асосида ёзувчининг ўзбек тили бой имкониятларини бадий матнда акс эттириш салоҳиятига баҳо бериш.

Тадқиқотнинг объектиси сифатида Мурод Муҳаммад Дўст асарлари танланган.

Тадқиқотнинг предметини Мурод Муҳаммад Дўст асарларидаги лингвистик бириклар, паремиологик воситаларнинг бадий хусусиятларини таҳлил этиш ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертация мавзусини ёритишда тавсифлаш, таснифлаш, қиёслаш, лингвопоэтик таҳлил методларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

Мурод Муҳаммад Дўст асарларининг матний тузилиши, унинг ифода услуби жиҳатдан мукамаллиги ёзувчининг ғоявий-бадий ниятини, тилдан фойдаланиш маҳоратини намоён қилувчи усул эканлиги далилланган;

ёзувчининг сўз танлаши ва уни нутқда ўз ўрнида қўллаш маҳорати, оғзаки нутқ воситалари, кенг истемол сўзлар ва синонимлардан фойдаланганлиги очиб берилган;

Анданиязова Д.Р. Бадий матнда ономастик бириклар лингвопоэтикаси: филол.фан. фалс. докт. (PhD) ...дисс. автореф. – Тошкент, 2017; Тошхўжаева Ш.Ф. Эркин Аъзам асарлари лингвопоэтикаси: филол.фан. фалс. докт. (PhD) ...дисс. автореф. – Тошкент, 2017; Шодмонова Д.Э. Абдулла Орипов шеърининг лингвопоэтик хусусиятлари: филол.фан. фалс. докт. (PhD) ...дисс. автореф. – Қарши, 2019.

бадий матнда идиомаларнинг бадийлик ва эмоционалликни вужудга келтириши асосида таъсирчанликни таъминлаши, халқ мақолларининг қўлланилиши орқали халқнинг ахлоқий, маънавий-маърифий қарашларининг ифодаланиши асослаб берилган;

ижодкор асарларининг тил жиҳатдан соддалиги, унда халқона ифода усулининг мавжудлиги ва умумхалқ тилидаги мақол, матал ва ҳикматли сўзлардан унумли фойдаланилганлиги аниқланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари куйидагилардан иборат:

тадқиқот натижаларидан олинган хулосалар тилшуносликнинг муҳим соҳаси нутқшуносликни янги назарий қарашлар билан бойитади, бадий матнларни лингвопоэтик таҳлил қилишда турлича ёндашувни шакллантиради;

ёзувчи асарларининг лингвопоэтик тадқиқи асосида чиқарилган хулосалар бадий асар тилига оид янги тадқиқотларнинг яратилиши учун хизмат қилади. Ёзувчи асарларида қўлланилган оғзаки нутқ воситалари, барқарор бирикмаларнинг бадий таҳлили ёзувчи асарларининг ўзига хос жиҳатларини намоён этади.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги муаммонинг аниқ қўйилганлиги, қўлланилган ёндашув, усул ва назарий маълумотларнинг ишончли илмий ва бадий манбалардан олинганлиги, натижаларнинг ваколатли тузилмалар томонидан тасдиқланганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Диссертациянинг илмий натижалари ўзбек миллий лингвопоэтикасини такомиллаштириш, бадий нутқ таҳлиliga таълимий ёндашув омилларини мукаммаллаштиришга хизмат қилади.

Диссертация натижаларининг амалий аҳамияти эса олий ўқув юртларида бадий матннинг лисоний таҳлили, ўқитувчи нутқи маданияти, матн лингвистикаси, услубшунослик фанларини ўқитишда, дарсликлар, ўқув-услубий қўлланмалар, рисоалар яратишда фойдаланиш мумкинлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Мурод Муҳаммад Дўст асарларининг лингвистик хусусиятларини лингвопоэтик жиҳатдан таҳлил қилиш жараёнида эришилган илмий натижалар асосида:

ёзувчининг сўз танлаши ва уни нутқда ўз ўрнида қўллаш маҳорати, оғзаки нутқ воситалари, кенг истеъмол сўзлар ва синонимлардан фойдаланганлигига оид илмий янгилигидан Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ гуманитар фанлар илмий тадқиқот институтида бажарилган ФА-Ф1-Г003 рақамли “Ҳозирги қорақалпоқ тилида функционал сўз ясалиши” мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган. (Ўзбекистон Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлимининг 2020 йил 26 февралдаги 45/1-сон маълумотномаси). Натижада лексик сўз ясалишига оид илмий хулосалар мукаммаллашган;

ижодкор асарларининг тил жиҳатдан соддалиги, унда халқона ифода усулининг мавжудлиги ва умумхалқ тилидаги мақол, матал ва ҳикматли

сўзлардан унумли фойдаланилганлигига оид илмий хулосаларидан Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ гуманитар фанлар илмий тадқиқот институтида 2012-2016 йилларда бажарилган ФА-А1-Г007 "Қорақалпоқ нақл-мақоллари лингвистик тадқиқот объекти сифатида" (2012-2014 йилларда бажарилган) мавзусидаги илмий-амалий тадқиқот лойиҳасида фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ гуманитар фанлар илмий тадқиқот институтининг 2020 йил 26 февраль 44/1-сон маълумотномаси). Натижада нақл-мақоллар миллатнинг маънавий дунёқарашини очиб берувчи лингвистик восита эканлиги илмий жиҳатдан бойитилган;

бадий матнда идиомаларнинг бадийлик ва эмоционалликни вужудга келтириши асосида таъсирчанликни таъминлаши, халқ мақолларининг қўлланилиши орқали халқнинг ахлоқий, маънавий-маърифий қарашларининг ифодаланишига оид илмий хулосаларидан Сурхондарё вилояти телерадиокомпаниясининг адабий-бадий, маънавий-маърифий телекўрсатуви ҳамда "Янги аср" радиосининг "Адабиёт гулшани" эшиттириши сценарийсини тайёрлашда фойдаланилган (Сурхондарё вилояти телерадиокомпаниясининг 2020 йил 10 июнь 01-01-134-сон маълумотномаси). Натижада кўрсатув ва эшиттиришлар маърифий ва амалий жиҳатдан бойиган.

Тадқиқот натижаларининг апробациялари. Тадқиқот натижалари бўйича 2 та халқаро ва 5 та республика илмий-амалий анжуманларида маъруза қўрилишида баён этилган ва апробациядан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси юзасидан 12 илмий иш, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссияси томонидан докторлик диссертацияларининг асосий илмий натижаларини нашр этиш тавсия қилинган илмий нашрларда 4 та мақола, жумладан, 2 таси республика ҳамда 2 таси хорижий журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, уч асосий боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат бўлиб, 147 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Диссертациянинг кириш қисмида мавзунинг долзарблиги ва зарурати асосланган, тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари, предмети ва объектига тавсиф берилган. Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялар ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги, илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти очиб берилган. Тадқиқот натижаларини амалиётга жорий қилиш, нашр этилган ишлар ва диссертациянинг тузилиши бўйича маълумотлар берилган.

Диссертациянинг “Бадий матннинг ифода асослари ва лингвистик имкониятлари” деб номланган биринчи боби уч фаслдан иборат бўлиб, “Ўзбек тилшунослигида бадий матннинг лингвистик тадқиқи” бўлимида бадий асар тили, бадий асарда сўзнинг бадий-эстетик вазифаси масалаларига доир илмий-назарий қарашлар ҳақида фикр-мулоҳазалар билдирилган.

Бадий адабиёт тили вазифа нуқтан назаридан тилнинг бошқа шаклларида кескин ажралиб туради. Шу боисдан бадий адабиёт тили умумий асосига кўра ҳам лингвистик, ҳам эстетик жиҳатдан таҳлил қилишни талаб қилади.

Ўзбек тилшунослигида бадий матнни лингвистик жиҳатдан ўрганишнинг истиклол йилларида янги даври бошланди. Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан кейин халқ тарихи, адабиёти, тилини кенг миқёсда ўрганишга алоҳида аҳамият бериб борилмоқда. Илмий тадқиқотларда бадий асар тилини, ёзувчининг тили ва услубини ўрганишга, бадий матнларни лингвистик воситаларнинг барча жиҳатлари асосида таҳлил қилишга эътибор кучайди. Бадий матн тахлилининг янги методлари майдонга келди.

Маълумки, ўзбек тилшунослигида бадий асар тили масалаларини ўрганиш XX асрнинг 50-йилларидан бошланган. Бу даврда Ш. Шоабдурахмонов, А. Ғуломов, Иззат Султон, Ғ. Абдурахмонов, Х. Дониёров, Қ. Самадов, Н. Шукуров каби олимларнинг бадий тилдан фойдаланиш маҳорати ҳақидаги фикрлари мақолаларда ўз ифодасини топган эди. Кейинчалик эса, 80-90 йилларга келиб, кўпгина ёзувчиларнинг тилдан фойдаланиш маҳорати, бирор асарнинг тили ва услуби тадқиқ этилган бир талай ишлар майдонга келди. Бадий асар тадқиқи доир Б. Йўлдошев, Б. Ёриев, С. Каримов, Б. Умуркулов, М. Йўлдошев, Р. Нормуродов, С.Боймирзаева, Г. Муҳаммаджонова каби тадқиқотчиларнинг илмий ишлари мазкур тадқиқот йўналишининг яна ҳам ривожланиши учун хизмат қилди¹.

¹ Юлдошев Б. Язык и стиль произведений Саида Ахмада. Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Ташкент, 1979; Каримов С. Язык и стиль произведений Зульфии. Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Ташкент, 1982; Яриев Б. Язык поэзии Максуда Шейхзаде. Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Ташкент, 1979; Умуркулов Б. Лексические особенности современной узбекской поэтической речи. дисс... канд. филол. наук. – Ташкент, 1993; Йўлдошев М. Чўлпоннинг бадий тил маҳорати. филол. фан. номз. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2000; Нормуродов Р. Шукур Холмирзаев асарларининг тил хусусиятлари. филол. фан. номз. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2000; Боймирзаева С. Ойбек прозасининг лингвистик тадқиқи. филол. фан. номз. ...дисс. автореф.

Шубҳасиз, бу типдаги тадқиқотларнинг тил тадқиқи ривожига таъсири катта бўлди, хусусан, бадий матнларда тилдан фойдаланишни ўрганишнинг янги методлари яратилди. Бадий матнларда қўлланувчи тил материаллари кенг қўламда ўрганила бошланди. Кўпгина истеъдодли адиблар асарларининг тили ва услуби ҳам ўрганилди. Бироқ ўзбек адабиётининг кўпгина етакчи адиблари ижоди ва ўзига хос луғавий-услубий хусусиятларга эга бўлган бир қатор асарлар тилшунос олимлар томонидан махсус тадқиқ объекти сифатида лингвистик жиҳатдан ўрганилган эмас. Академик Ғ. Абдурахмонов таъкидлаганидек, бадий асар тилини таҳлил қилиш орқали ёзувчи ёки шоирнинг бадий маҳорати, ўзига хос услуби очилади. Шундай экан, ҳар бир бадий асар тилини чуқур ва ҳар тарафлама ўрганиш асосий масалалардан бири бўлиб қолмоғи лозим⁴. Чунки бадий асар инсон тафаккурининг, оламни англаши ва тасвир этишининг намунаси сифатида майдонга келади. Бу жараёни тилсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Ҳар қандай ижодкор фаолиятининг асосини тил материаллари ташкил этади. Ҳар бир ижодкорнинг тилдан фойдаланишдаги услуби, тил воситаларини нутқда қўллашдаги маҳорати ўзига хос бўлади. Бу ўз навбатида индивидуалликни вужудга келтиради. Шу боисдан ҳам Ғ. Абдурахмонов ҳар бир бадий асар тилини ўрганишнинг муҳимлигини таъкидлаган эди⁵.

Бобнинг иккинчи фасли “Мурод Муҳаммад Дўст асарларининг матний тузилиши ва лингвопозитик имкониятлари” деб номланиб, матн тузилиши бадий асарларда нутқнинг бадийлиги мезонларини белгиловчи воситалардан эканлиги ҳақида фикр юритилади. Бадий матнлар ҳам бошқа матнлар сингари мазмун ифодалашга, матннинг тушунилишига, манتيкий асосланганлигига, таъсирчанлигига асосланади. Шунга қўра, бадий матн матн тузишнинг хилма-хил шакллари яратишни тақозо этади. Матн ва ундаги ифода тарзи ёзувчининг мақсадини, илгари сурмоқчи бўлган ғоясини ва ниҳоят тилдан фойдаланиш маҳоратини ёрқин акс эттиради.

Матн муаммолари билан шуғулланган олим М. Йўлдошев матнни ҳажми ва мазмун белгисига қўра икки типга ажратади. Ҳажм белгисига қўра матнлар: минимал матн (микроматн) ва максимал матн (мақроматн) ларга ажратилади⁶.

Матншунослик тадқиқотчиси М. Йўлдошев матнни мазмуний белгисига қўра етти турини ажратади ва ушбу турларнинг фақат биттаси асосида шаклланадиган бадий асарни кам ҳолларда учратиш мумкинлигини таъкидлаб ўтади. Бунинг боиси бадий асарнинг таркибланиш жиҳатидан ҳам, мазмун жиҳатидан ҳам ўта мураккаб тузилишга эгаллиги, унда матннинг барча мазмуний турлари ёки маълум турнинг айрим хусусиятларини учратиш мумкинлигида деб кўрсатади⁷.

– Самарқанд, 2004; Муҳаммаджонова Ғ. 80-йиллар охири 90-йиллар бошлари ўзбек шеърининг лингвопозитик тадқиқи. Филол. фан. номз. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2004;

⁴ Абдурахмонов Ғ. Адабий асар тилини ўрганиш ҳақида// Ўзбек тилини ўқитиш методикаси масалалари. – Тошкент, 1966. – Б. 7.

⁵ Абдурахмонов Ғ. Кўрсатилган асар. – Б. 7.

⁶ Йўлдошев М. Бадий матн ва унинг лингвистик таҳлили асослари. – Тошкент: Фан, 2006. – Б. 12.

⁷ Йўлдошев М. Бадий матн лингвопозитикаси. – Тошкент: Фан, 2008. – Б. 104.

Бадий асар матнлари қандай тузилишидан қатъи назар китобхонга эстетик таъсир этишга мўлжалланган бўлади. Матн мазмунига мос ҳолда лингвистик воситалар танланади. Матн баёни ҳам матн мазмунидан келиб чиқади. Масалан, ҳикоя усулидаги матнлар кишининг ўтмишидаги бирор нарсани эслаб фикр баён этиши асосида қурилади. Шунинг учун бундай матнлар монологик нутқ кўриниши асосида шаклланади.

Бадий асар композицияси асардаги шакл унсурларини бадий мазмунни ифодалаш, ғоявий-бадий ниятни амалга ошириш учун энг оптимал тарзда уюштира олган-олмаганлигига қараб белгиланади⁸. Ижодкорнинг ғоявий-бадий ниятини амалга оширишда тил воситаларининг мақсадга мувофиқ қўлланилиши билан биргаликда ифода усули муҳим ҳисобланади. Ана шундай бадий ифода усулининг ўзига хослиги жиҳатидан Мурод Муҳаммад Дўст асарлари алоҳида ажралиб туради. Айниқса, ёзувчининг “Лолазор” романи матний тузилиши жиҳатидан ўзига хос асар бўлиб, унда шакл ва мазмун жиҳатдан турли хил матн тузилишини кузатиш мумкин.

Асарнинг “Бемор” деб номланувчи биринчи боби матний хусусияти билан алоҳида ажралиб туради. Бу боб асосан ҳикоя усулидаги матндан ташкил топган бўлиб, асар бош қаҳрамони Назар Яхшибоевнинг ўй-хаёллари асосида қурилган. Матннинг ўзига хос томонларидан бири матн тузилишида кўринади. Матн муаллиф ва асар қаҳрамони нутқи асосида шаклланади. Муаллиф нутқи изоҳ типидagi ифодадан тузилган бўлиб, у фақат иккита сўздан иборат. Ўйлайди-ю, қулади. Шундан кейин қаҳрамоннинг олдин бўлиб ўтган воқеаларни кўз олдида ўтказиб, хис-туйғулари, кечинмаларини ўйлаши асосидаги фикрлари матн учун асос бўлган. Ушбу матн тузилиши жиҳатидан монологик ички нутқ шаклига эга. Матннинг характерли томони қаҳрамоннинг ўйлари асосида тузилганлигидир. Қаҳрамоннинг ўйларига сабаб бўлувчи асос бор. Яъни, *Бир ойча бурун олиму фозил Салимхоннинг бир халта гап кўтариб келиб, “фарзандингиз Аввалбек устахонасида қайд қилиб олиб, кейин мендан сўради. Падаримизни... кейинроқ ҳам ўқишармикан, деб сўради”* деб айтган гапидир.

Аввало ушбу матндаги *бир халта гап* бирикмаси диққатга сазовор. Ана шу бир халта гап ичида юракни огритишга сабаб бўладиган ўғилнинг гапи ҳам бор. Шунга кўра бир халта гап бирикмаси “кўп гап”, “ортиқча гап” ва асар қаҳрамонининг руҳиятига таъсир этувчи гап. Ёзувчи матнда бу сўз бирикмасини қўллаш орқали асар қаҳрамонини олдин бўлиб ўтган воқеалар ҳақида ўйлашга қаратади.

“Лолазор” романидаги ифода услуб ва матн тузилишига хослик ёзувчининг “Истеъфо”, “Галатепага қайтиш”, “Мустафо” киссаларида ҳам мавжуд.

Бобнинг учинчи фаслида ёзувчининг сўз танлаш ва қўллаш маҳорати ҳақида фикр юритилади.

⁸ Куронов Д. Чулпон насри поэтикаси. – Тошкент: Шарк, 2004, – Б. 254.

Мурод Муҳаммад Дўст асарлари сўз қўллашдаги индивидуалликни намоён этувчи муҳим манбалардан ҳисобланади. Бу ҳолатни ёзувчи ижодида бир ҳолатни бир неча лингвистик воситалар орқали ифодаланиши мисолида ҳам кузатиш мумкин. Жумладан, инсон руҳий ҳолатини англатувчи хурсандлик, хафалик ҳолатларини ифодалашда ёзувчи ўзига хос индивидуал ифодалар қўлайди. Масалан, – *Бўлди Тошўлат ака, бас қила қолинг дея аччиқланган бўлди Замира, лекин жаҳли чиқмади, лабларига қўнган қулгини яширмоқ истаб юзини бурди* (“Галатепага қайтиш”). Руҳий ҳолат тасвири берилган ушбу матнда хурсандлик тушунчасини ифодалашда *лабда қўнган қулги* бирикмаси қўлланилган. Ушбу ифодани хурсандлигини яширмоқ бирикмаси билан ҳам бериш мумкин эди. Ушбу ҳолатда ёзувчи ифодаламоқчи бўлган фикр бадий бўёқдорлигини йўқотиб оддий ифодага айланарди.

Характерлиси шундаки, ёзувчи бир тушунчани ифодалашда образли воситаларни қўллаб вариантларини яратади ва матннинг бадий-бўёқдорлигини кучайтиради. Масалан, *Лекин начора, меҳмон отангдан улуг, юзимга хуррамлик суртиб Яхшибоевнинг истиқболга шошилдим*. (“Лолазор”) гапида “хурсандлик” маъносини ифодалашда *юзга хуррамлик суртмоқ* сўз бирикмаси ишлатилган. Мазкур матнларда айна бир тушунчани ифодалашда *лабга қулгу қўнмоқ, юзга хуррамлик суртмоқ* каби икки ифода қўлланилиши, сўз танлаш ва қўллашда тилнинг нақадар кенг имкониятга эга эканлигини кўрсатади.

Бадий асарнинг индивидуаллик хусусиятлари асарнинг бадий кимматини белгиловчи муҳим омил эканлигини проф. С. Каримов шундай изоҳлайди. “Ижодкор моддий оламни ўзига хос тарзда идрок қилади, табиатдаги, жамиятдаги нарса ва ходисаларнинг хали ҳеч ким пайқамаган, илғаб ета олмаган қирраларини кўра олади, бинобарин, ҳамма учун истеъмолда умумий деб айтадиганимиз – тил ёзувчи қаламида индивидуал тасвир қуролига айланади. Шунинг учун ҳар бир бадий асар чинакам маънода хусусийдир”⁹. Дарҳақиқат, ижодкорнинг моддий оламни идрок қилиши ва уни ифода этишининг ўзига хослиги хусусийликни вужудга келтиради. Хусусийлик ҳамма сингари тилнинг умумистеъмолдаги маъно хусусиятларидан фойдаланиш билан эмас, аксинча ёзувчи томонидан ҳосил қилинадиган янги маънолар, умумтилда мавжуд бўлмаган янги ифодалар натижасида ҳосил қилинади.

Масалан, *Деразаларни ланг очиб юборди. Дарахтларда мажлис бошлаган қўшлар хуркиб учиб кетишиди* (“Лолазор”) гапида *мажлис бошлаган* сўз бирикмаси орқали дарахт шохларидаги қўшларнинг тинимсиз чуғурлаши образли ифодаланган. Бу бирикма орқали муайян мазмунни ифодалар экан, ёзувчи қўшларнинг чуғурлашишини тортишувли мажлислар билан киёслайди ва ушбу ҳолатлар орасидаги боғлиқлик натижасида мажлис бошлаган сўз бирикмаси қўлланилган.

⁹ Каримов С. Ўзбек тилининг бадийи стили. – Самарканд: Зарафшон, 1992. – Б. 26.

Диссертациянинг иккинчи боби “Мурод Мухаммад Дўст асарларида сўз ёзувчи индивидуаллигини таъминловчи восита сифатида” деб номланиб, унинг биринчи фаслида М.М.Дўст асарларида индивидуал нуткни ифодаловчи воситалар таҳлил қилинди. Маълумки, бадий асарда ҳаёт тарзи ифода этилади. Ҳаёт тарзи эса ҳар хил. Ҳаётда турли-туман, характер-хусусияти билан бир-бирига мутлақо ўхшамайдиган турли жойларда яшовчи одамлар мавжуд, улар бадий асарга олиб кирилади ва тасвирланади. Бу жараённинг ўта мураккаблиги шундаки, улар танланади, муштарак хусусиятлари асосида умумлаштирилади ва бадий асарга олиб кирилади. Бу ёзувчидан катта маҳоратни талаб қилади ва шундай ҳолатларда бадий асарда индивидуал нутқ яратилади. Мурод Мухаммад Дўст асарлари ана шундай индивидуал нутқ асосида қурилган бўлиб, ҳар бир қаҳрамоннинг ўзига хос нутқи вужудга келтирилган.

Масалан, асар қаҳрамонларидан бири Ҳотам Шўро қишлоқ шўросининг раиси, тараққиёт учун янгиликнинг яратилиши учун бор кучини сарф қилган одам. У фақат тараққиёт учун жон қуйдиради. Ҳотам Шўродаги бу хусусиятларни ифодалаш учун ёзувчи қуйидаги сўзлардан фойдаланади: халқпарвар, ватанпарвар, лекин дангал, қишлоқи муомалага одатланган, ўзига хос шахс. Шунинг учун ёзувчи Ҳотам Шўрони тасвирлашда унга эҳтиром билан ёндашади ва унга хос барча хусусиятларни ўз нутқи, сўзлари орқали баён этади: *Ҳотам Шўро бригадирларнинг ҳориган юзларига бир зум қараб турди, уларнинг ҳам бояги икки бўз йигитга ўхшаб узоқ шаҳару яқин келажак сари олга кетмаганларига ачинди, недир яхши гаплар айтмоқчи, юпанч бўлмақчи булди-ю, лекин оғзидан бутунлай бошқа сўзлар чиқиб кетганини пайқамай қолди (“Лолазор”)*. Бу ифода орқали ёзувчи асар қаҳрамонларидан бири Ҳотам Шўрога хайрихоҳлигини ифодалаган. Ушбу жумладаги *ачинмоқ, яхши гаплар, юпанч бермоқ* каби сўз ва сўз бирикмаларининг қўлланилиши асар қаҳрамонининг аслида яхши инсонлигидан далолат беради.

Бобнинг “Мурод Мухаммад Дўст асарларида синонимлар лингвопоэтикаси” номли иккинчи фаслида ёзувчининг синонимлардан фойдаланиш маҳорати ҳақида фикр юритилади.

Синонимлар ёзувчининг сўз қўллашдаги индивидуал хусусиятларини намоён этувчи муҳим луғавий бирликлардир. Синонимларнинг бадий нутқ жараёнидаги ўрни тушунчани турли даражаларда ифодалаш билан белгиланади. Чунки синонимик қатордаги сўзлар тушунчанинг белгисини турли даража билан ифодаланиши, эмоционал бўёқдорлигига кўра ўзаро фарқлиниши мумкин.¹⁰ Бу хусусиятлар эса бадий асарда фикрнинг ранг-баранг ифодалаш имконини беради.

Ҳар қандай бадий асар, аввало, синонимларга бойлиги билан характерланади. Чунки синоним сўзларнинг ҳар бирида ўзига хос маъно нозикликлари бўлиб, улар муайян вазиятда, нутқнинг йўналишига мос ҳолда қўлланилади. Шундай матнлар бўладикки, унда қўлланилган сўзнинг бошқа

¹⁰ Ҳожиев А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1974. – Б. 4.

синоними билан мутлако алмаштириб бўлмайди. Бу ҳолат сўзларга хос умумий хусусиятлардан бўлиб синонимларда эса янада ёркинрок гавдаланади. Мурод Муҳаммад Дуст асарларида синонимларнинг қўлланишида алоҳида ўзига хосликни кузатиш мумкин. Ёзувчи асарларида асосан адабий тилдаги сўзнинг шевага хос синоними қўлланилган ҳолатлар кўп учрайди ва бундай қўлланишларда синонимлар нозик маъно кирраларини намоён қила олади. Масалан, *Аксинча. Гўё бугунгизда махсус филтер бордай, гўё жўнроқ сўзларни ушлаб қолади. Шалдироқлари ўтиб кетаверади. Соддароқ гапира олмайсиз* (“Лолазор”) гапидаги *жўн* ва *содда* сўзлари синонимлардир. *Жўн* сўзида оғзаки нутққа хос бўёқдорлик мавжуд. *Жўнроқ* сўзи орқали “айтиш мумкин бўлмаган сўзлар” тушунчаси ифодаланса, *соддароқ* сўзи орқали “ичингиздагини айтмайсиз” маъноси ифодаланган.

Аслида “содда” тушунчасини ифодаловчи бу синонимларнинг ушбу матндаги маъноси синонимик маъно эмас, поэтик маънодир.

Содда сўзнинг оддий сўзлашувга хос синоними *жўн* сўзи эса матнда баён этилаётган фикрни таъкидлаш мақсадида қўлланилган... *Биз тузилган замонлар ўзгача, одамлар ҳам ўзгача, Искандар замонига соддалиги гўллик йўқ* (“Лолазор”) гапида эса шу сўзнинг яна бир синоними *гўл* сўзи қўлланилган.

Ёзувчи асарда нафақат тил учун хос бўлган синонимлардан унумли фойдаланган, балки сўзларга матний синонимларни ҳам яратган. Бундай индивидуал синонимларнинг қўлланилишида сўзнинг асл маъносидан узоқлашилмаган ҳолда кўчма маънода ишлатилиши натижасида эришилган.

Семиз сўзи предметнинг муайян белгисининг ортиқ эканлигини ифодалайди. Масалан, *Очиқ иддао қилолмайди, қўрқади, ҳарна, семизгина ҳамёнинг бор* (“Лолазор”). Шунга кўра ушбу сўз кўп сўзи билан маънодошлик ҳосил қилади. Ёзувчи *семиз* сўзининг шу маъно нозиклигидан маҳорат билан фойдаланган ҳолда “кўп пул” маъносида *семизгина (ҳамён)* сўзини қўллаб, ўз индивидуал услубига хосликни таъминлаган. Бу ҳолат синонимларнинг маъно ифодалаш жараёнида алоҳида ўзига хос хусусиятлари мавжудлигини ва ижодкорлар ундан унумли фойдаланиши натижасида асар тилининг ранг-баранглигини таъминлаши мумкинлигини кўрсатади.

Ёзувчи “кўп пул” маъносида *семиз ҳамёнга* маънодош сифатида *тўқ ҳамён* бирикмасини қўлласа, унга зид маънони ифодалашда *пуч ҳамён* бирикмасини қўллайди. Натижада “пули кўп” маъносини ифода этувчи *семиз ҳамён* ва *тўқ ҳамён* маънодош бирикмалари ёзувчи ижодида вужудга келади. Масалан, *Ҳамёни тўқроқ қилинг, керак бўп қолиши мумкин. Укангизнинг қабрига мрамартош оласиз. Ҳамёним пучроқ эди, хайриятки, хотин - невараларнинг кийим-пийимига деб қўйгани бор экан, ўшани ҳам чўнтагимга солди* (“Лолазор”). *Семиз, тўқ* ва *пуч* сўзлари мазкур матнларда одатда ифодалайдиган денотатив маъносидан узилганини кузатиш мумкин. Бу сўзлар маъносидаги нарса-ҳодисалардаги мавжуд белгининг кўплиги, ортиқлиги, камлигини ифодалаш семасининг мавжудлиги уни ёзувчи томонидан “кўп ёки оз пул” маъносида қўллаш учун асос бўлган.

Ёзувчи ижодида *семиз* сўзининг *қалин* сўзига синоним сифатида ишлатилганини, бунда ҳам “кўплик” тушунчаси ифодаланганини кўриш мумкин.

Орадан анча йиллар ўтди. Яхшибоев семизроқ бир асарга чалғиб, Қурбонойни салкам унтиб юборган эди. (“Лолазор”) гапидаги семизроқ асар бирикмаси “катта ҳажмдаги асар” маъносида “кўплик” тушунчасини ифодалаган.

Синонимлар ёзувчи учун бадий-бўёқдорликни таъминловчи муҳим манбадир. Айниқса, нутқнинг турли кўринишларига хос бўлган маънодош сўзлар бадий матнда қўлланилганда эмоционал-экспрессивлик янада кучаяди. Масалан, *Асл деҳқон фарзанди, қувлиги ҳам ўзига яраша. Лекин қувлиги учун айблаб бўлмайди, хўжалиги катта, шундай катта хўжаликни эплаш учун озгина айёр тулки бўлиш ҳам керак. – Э, ана ўзиям кеп қолди! – деб хитоб қилди Яхшибоев. – тўпорилиги ёлгон бунинг, гап пойлашидан билаверинг, доғули бу (“Лолазор”).* Матндаги *қув*, *айёр*, *доғули* сўзлари маънодош бўлиб, *қув* оғзаки нутққа хослиги, *айёр* умумнутқийлиги, *доғули* архаик-китобий нутққа хослиги билан фарқланади. Гарчанд бу сўзлар ёрдамида бир маъно “айёрлик” ифодаланган бўлса-да, ҳар бир сўз ўзига хос кўшимча маъно бўёғига эга. Бинобарин, айёр сўзи салбий бўёққа эга бўлиб, шу маънони ифодаловчи қувлиги сўзида салбий бўёқ кучсизланганини, доғули сўзи эса ижобий маънода қўлланилган бўлиб, “эркалатиш” маъноси мавжудлигини кузатиш мумкин. Синонимлардан маҳорат билан фойдаланиш синонимларнинг бадий матнларда муҳим вазифа бажариб нутқий ранг-барангликни таъминловчи воситага айланишини таъминлайди.

Бобнинг учинчи фасли “Ёзувчининг кенг истеъмол сўзларидан фойдаланиш маҳорати” деб номланиб, унда ёзувчининг кенг истеъмол сўзларидан бадий-эстетик мақсадларда фойдаланиш маҳорати хусусида мулоҳаза юритилади.

Кенг истеъмол сўзлари тил луғат таркибининг муҳим қисмини ташкил қилади. Кенг истеъмол сўзлари кундалик турмушда кенг қўлланиладиган, кўпчилик учун тушунарли бўлган ва услубий жиҳатдан нейтраллиги билан характерланувчи сўзлардир¹¹. Ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари ҳақида фикр юритар экан, Э. Бегматов бу луғавий қатламнинг ўрганилмаганлигини ҳақли равишда эътироф этган¹².

Ушбу луғавий қатлам тилшуносликда кундалик турмушда ишлатиладиган, ҳамма учун тушунарли бўлган сўзлар¹³ умумнутқ қатламига хос луғавий бирликлар¹⁴, умумистеъмолдаги лексика¹⁵, қўлланиш доираси чегараланмаган лексика¹⁶ номлари билан аталиб келинган.

¹¹ Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. – Тошкент: Фан, 1985. – Б. 11.

¹² Бегматов Э. Шу асар. – Б. 11.

¹³ Мирзаев М., Усмонов С., Расулов И. Ўзбек тили. – Тошкент: Ўқитувчи, 1970. – Б. 32.

¹⁴ Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўқитувчи, 1975. – Ё. 62.

¹⁵ Шоабдурахмонов Ш., Аскарлова А., Ҳожиёв А., Расулов И., Дониёров Х. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – Б. 127.

¹⁶ Ўзбек тили лексикологияси. – Тошкент: Фан, 1981. – Б. 11-16.

Кенг истеъмол сўзлари ҳам бошка луғавий воситалар сингари нуткнинг барча турларида фаол қўлланиладиган сўзлар бўлиб, бадий асарларда бу луғавий бирликлар асосан персонажлар нутқи орқали намоён бўлади. Кенг истеъмол сўзлари асосан матнда маъно ифодалаш воситаси сифатида ишлатилади, бироқ улар ҳам бадий-китобий, кўчма маъноли сўзлар сингари фикрий бўёқдорликни таъминлаш хусусиятларига эгаки, уларни нутқ жараёнига мос ҳолда қўллаш натижасида бу тип сўзларнинг нутқий ранг-барангликни таъминлаш хусусиятлари очилади. Кенг истеъмол сўзлари бадий асарда бошка қатламлардаги сўзларга нисбатан бир неча баробар кўп қўлланиладиган луғавий бирликлардир. Масалан, *Индамадим. Рости, бир муддат иккиланган пайтим ҳам бўлди. Ишонмоққа мойиллик туғилди. Лекин яна бир истиҳола борки, мен ҳам унга ўхшаган банда бўлсам, менда ҳам иссиқ жон, бировнинг маракасини бўйинга олмоқ азбаройи манманлик эмасми, деб ўйладим* (“Лолазор”).

Бу матн бадий ифодага, таъсирчанликка эга бўлган матн бўлиб, сўз қўлланилиши жиҳатидан асосан кенг истеъмол сўзларидан иборат. Матндаги таъсирчанлик фикр ифодалаш жараёнида сўздан маҳорат билан фойдаланиш асосида вужудга келган. *Индамадим, ишонмоқ, мойиллик, истиҳола, манманлик* каби сўзларнинг маҳорат билан ишлатилиши матнга бадий бўёқ берган. Ушбу матн бадий нутқда кенг истеъмол сўзлари воситасида бадий бўёқдор фикр ифодалаш имконияти чексиз эканлигини кўрсатади.

Ёзувчи асарларида кенг истеъмол сўзларининг кўпмаънолилиқ хусусиятларидан маҳорат билан фойдаланиш орқали тилдаги сўзларнинг маъно ифодалаш даражаси нақадар кенг эканлиги акс эттирилган. Масалан, романда *қарамоқ* сўзи орқали шу сўзнинг асл “қараш” маъноси ифодаланганидек (*Кейин қарасам, Яхшибоев гамгин тортибди*), “йўналиш” маъноси (*Энди кўнка бекатиға қараб юрган ҳам эдимки, ичкаридан икки ошна-носирлар чиқиб келишди*) “яхши муносабатда бўлиш маъноси” (*Иккови жуда ҳам қалин, ўтирганда ҳам, турганда ҳам бир-бирининг кўнглиға қарайди*), “кўрмоқ” маъносида (*Киночилар келиб қарашса, директорлари бирор йигирма қутидаги очилмаган плёнкани очиб, чувалтириб, қўлидаги газчўп билан мисоли газмолдай ўлчаётган экан*), шунингдек, “олиб ўтирмоқ” (*Қайнонам қарайди. Бева аёл сизга ўхшаган чиройли чоллардан садо чиқавермагандан кейин... нима қилсин, невараларға қарайди-да*) маъносини ифодалаганлиги ҳам кузатилади.

Бобнинг тўртинчи фасли “Ёзувчининг оғзаки нутқ воситаларидан фойдаланиш маҳорати” деб номланиб, унда ёзувчининг оғзаки нутқ воситаларидан бадий-эстетик мақсадларда фойдаланиш маҳорати хусусида мулоҳазалар юритилади.

Оғзаки нутқ воситалари нуткнинг оғзаки шакли учун қўлланиладиган луғавий воситалар бўлиб, А.В.Калинин бундай тил воситаларининг нуткнинг оғзаки шаклларида қўлланилувчи, ёзма шаклида қўлланилмайдиган воситалар эканлигини эътироф этар экан, ёзма нутқ ҳақида гапирганда бадий адабиётнинг бунга киритилмаслиги, бадий адабиёт услубий ранг-баранг, шу

боисдан бадий асар услубий нейтрал, оғзаки нутққа хос, шунингдек, юксак услубга оид сўзларни ҳам қамраб олишини таъкидлайди¹⁷.

Мурод Муҳаммад Дўст асарлари оғзаки нутқ воситаларига бой, унда Ёзувчининг индивидуал услуби билан боғлиқ равишда сўзларни такрорлаш асосида қўлланилган оғзаки нутққа хос луғавий бирликлар ҳам кўплаб учрайди.

Сиз мени, телевизор-пелевизорда кўриб юрган-у, энди келиб ёпишяпти деб ўйламанг, домлажон. Ашур – пашурингни кўй, Чоршанби болам, ўзинг аниқлаб кўр. Гапларидаги телевизор-пелевизор, Ашур-пашур сўзлари иккинчи қисмининг қўлланилиши асосида оғзаки нутққа хосликни таъминлаган.

Оғзаки нутқ воситалари таркиби жиҳатидан ранг-баранг. Унда оғзаки адабий нутққа хос сўзлар, оддий сўзлашувга хос сўзлар, дағал сўзлашувга хос сўзлар мавжуд бўлганидек, сўзларнинг диалектал шаклларда қўлланилиши ҳам оғзаки нутққа мансубликни таъминлайди. Бу нутқ воситаларининг муҳим хусусиятларидан бири сўзлардаги эмоционал бўёқдорликнинг кучлилиги, шунинг учун ҳам бундай сўзлар ёрдамида хис-туйғунинг кучли даражада ифодаланиши таъминланади.

Ёзувчи асарларида қўлланилиб турли маъно нозикликлари билан фарқланиб турган куйидаги оғзаки нутққа хос луғавий воситалар ҳам ўзига хос маъно нозикликларга эга бўлиб, эмоционал-экспрессив бўёқдорлик хусусияти билан ажралиб туради. Масалан, *Мамашокировнинг овозида андак пичинг сезилди. Эломонунинг хуноби ошади, учтаси билан эмас, биттаси билан чиқишолмаяпман, қолган иккови дуруст* (“Истеъфо”) гапидаги *андак, чиқишолмаяпман, дуруст* сўзлари оғзаки нутққа хос. Улардан андак, дуруст сўзлари денотатив маънода қўлланилган ҳолда асар қахрамонининг оддий халқ вакили эканлигини англатса, чиқишолмаяпман сўзи орқали шу сўзнинг оғзаки нутққа хос “келишолмаслик” маъносининг ифодаланиши бу воситаларнинг бадий нутқ жараёнидаги муҳим луғавий бирлик эканлигидан далолат беради. *...Ҳайбатулла домла, ландавур Ҳайбатулла домла, анойи, анқов, азбаройи шўри қуримаса, анови безориларга тенг бўлармиди!* (“Лолазор”) гапидаги *ландавур, анойи, анқов* сўзларида “бўш”, “хеч нарсани уддалаёлмаслик” маъносининг юқори даражада эканлиги ифодаланса, э, *парво қилманг, деган қабилда сўз қотди, мен ўзим ҳам асалу бол эмасман, юмшоқ супурги бўлишдан худо асрасин* (“Лолазор”) гапидаги *юмшоқ супурги* сўз бирикмаси орқали “лаганбардорлик қилувчи” маъноси кучли эмоционал-бўёқдорликда ифодаланган.

Бобнинг бешинчи ғасли “Ёзувчининг диалектизмлардан фойдаланиш маҳорати” деб номланиб, унда ёзувчининг диалектал сўзлардан бадий-эстетик мақсадларда фойдаланиш маҳорати хусусида мулоҳазалар юритилади.

Оғзаки нутқнинг муҳим қисмини диалект ва шевага хос сўзлар ташкил этади. Бадий асарларда диалектизмлар, асосан, персонажлар нутқини

¹⁷ Кялинин А.В. Лексика русского языка. – М.: Московского университета, 1978. – С. 175.

индивидуаллаштириш, муайян жойга хосликни акс эттириш максадларида қўлланилади. Бадий диалектизмларнинг бадий вазифаси шу билан чегараланиб қолмайди.

Диалектизмлар умумхалқ тилининг ажралмас қисми бўлиб, бадий асарларда учрайдиган диалектизмлар шу халқ вакилининг жонли сўзлашув нутки воситаларидир. Бадий асар қахрамонлари ана шундай оддий халқ вакили экан, уларнинг нуткида бу воситалардан фойдаланмаслик асар персонажларини сунъийлаштиришга, асарда замон, макон тамойилларининг бузилишига олиб келади. Қўринадик, бадий асарларда диалектизмлардан фойдаланиш зарурат тақозосидир. Диалектизмлар персонажлар нутки учун хос бўлган луғавий воситалар бўлиб, адабий тил луғавий бойлигини ошириб боровчи муҳим манбадир.

Мурод Муҳаммад Дўст ҳам ўз асарларида диалектизмлардан унумли фойдаланган ижодкордир. Ёзувчи асарларида диалектизмлар, аввало, асар персонажнинг оддий халқ вакили эканлигини кўрсатиш учун қўлланилганини кузатиш мумкин. Бу ҳол диалектизмларнинг бадий вазифаси кенглигини кўрсатади. Масалан, *Мундайликда мен соб бўламан-ку, амаки! – деди Усмонали (“Мустафо”)* гапида қўлланилган *мундайлик, соб* диалектал сўзлари сўзловчининг оддий халқ вакили эканлигини кўрсатади. Чунки “бундай юришда” маъносидаги *мундайликда* ва “тамом бўлмок” маъносидаги *соб* диалектал сўзлари, айнан, муайян ҳудудга хосликни эмас, балки асар персонажнинг қандай киши эканлигини кўрсатиш учун қўлланилган. Зеро, бу диалектал сўзлар маълум бир ҳудудга хос бўлмай, бир неча ҳудудда қўлланиладиган сўзлардир. – *Дарров хизматдан келасан-а, Саидбой. Ё ҳукуматнинг одами жўнроқ гапиролмайдимми? (“Истеъфо”)* гапидаги *жўн* диалектизми бадий асарда акс этган макон белгиси сифатида ишлатилган. Бу ҳол шуни кўрсатадики, бадий асарларда диалектизмлар қўп функциялидир.

“Паремаларнинг лингвопоэтик табиати” деб номланган учинчи бобда ёзувчи асарларида қўлланилган идиомалар ва халқ мақоллари лингвопоэтик жиҳатдан таҳлил қилинган. Мурод Муҳаммад Дўст паремиологик бирликлардан унумли фойдаланган ҳолда ўз асарларининг бадий-эстетик моҳиятини оширган. Айниқса, идиомалар ва халқ мақолларининг қўлланилишида бу хусусият янада бўртиб туради.

Идиомалар асосан бадий нутқда, қисман оғзаки нутқда қўлланиладиган сўзловчининг тилдан фойдаланиш маҳоратини намоён этувчи воситалар, улар асосан индивидуал қўлланишга хослиги билан бошқа тил воситаларидан ажралиб туради.

Маълумки, бадий нутқ образли воситаларга таянувчи нутқ. Бадий нутқнинг хусусиятларидан келиб чиқилган ҳолда идиомаларнинг нутқнинг шу турида қўп қўлланилиши ушбу тил бирликларининг образли воситалар эканлигини кўрсатади. Идиомалар иборалар ва халқ мақоллари каби барқарор, таркибидаги сўзларни ажратиш мумкин бўлмаган луғавий воситалар бўлиб, улар таркибидаги сўзлар бир бутун ҳолда маъно ифодалашга мўлжалланган. Идиома тилда маъно ифодалашнинг ўзига хос

Йўли бўлиб, янги ифодаланаётган маънонинг идиома ҳосил қилаётган сўзлар ифодалайдиган луғавий маъно билан боғлиқлиги бўлмайди. Масалан, –*Тўғри айтасиз, ўртоқ фалончиев. Мен тилига тишиқ одамман* (“Лолазор”) гапидаги *тилига тишиқ* идиомаси “ҳар қандай гапни атавермайман” маъносида қўлланилган. Бу маъно идиома таркибидаги ҳар иккала сўзнинг ҳам луғавий маъноси билан боғлиқ эмас. Бироқ тилда ҳар қандай маъно ифодаловчи луғавий восита бирор асосга эга бўлиши шарт. Тил эгаси сўзлар орқали бирор маънони ифодалашда ана шу асосга таянади. Идиомалар шу манتيкий асосга таяниш натижасидаги тил воситаларидир. Келтирилган идиома таркибидаги *тишиқ* сўзи оғзаки нутқ бирлиги, яқка ҳолда қўлланилганда кўчма маънода “бақувват”, “кучли”, “мустаҳкам” каби маъноларни ифодалайди. “Мустаҳкам” маъноси ифодасига кўра ушбу сўз денотатив *тишиқ* ип ва коннотатив *тишиқ одам* маъноларни ифода этади. Кейинги бирикувда *тишиқ* сўзи “Ўйловли, ишини билиб қиладиган, мулоҳаза билан иш юритадиган” шахс тушунчасини ифода этади. *Тилига тишиқ* идиомасининг вужудга келишида *тишиқ* сўзи орқали юзага чиқадиган ана шу кўчма маъно муҳим асос бўлган. Чунки мулоҳаза билан, билиб иш юритадиган киши ҳар қандай гапни айтавермайди. Бу ҳол шуни кўрсатадики, идиомалар маънони гарчанд таркибидаги сўзлар маъносидан келиб чиқмаса ҳам, компонентдаги сўзлардан бирининг кўчма маъносига алоқадор бўлади, идиомалар таркибидаги сўзларнинг аташ, бирламчи маъноларининг йўқолиши, бу луғавий восита билан янги маъно ифодаланиши уларнинг тил тизимидаги ўзига хос ифода воситаси эканлигидан далолатдир. Идиомалар ҳам иборалар сингари образли воситалар бўлиб, бадий нутқнинг бадий-образлилигини, сербўёқлигини таъминланишида муҳим вазифа бажаришини Мурод Муҳаммад Дўст асарлари мисолида ёрқин кузатиш мумкин. Масалан, *Дилда мамнунлик туйди, мамнунлик баробарида шайтоний бир қаҳқаҳа ич-ичини қитиқлади* (“Лолазор”) гапидаги *шайтоний қаҳқаҳа* идиомасининг қўлланилиши мазкур матн учун муҳим маъно ифодалаш воситаси бўлган. Ушбу идиома орқали “заҳархандали кулиш” маъноси ифодаланган бўлиб, кулги эгасининг хурсандлигини, ўзга шахсга нисбатан ёмон муносабатда эканлигини билдиради. Матнда ушбу маънони бошқа бирор луғавий восита орқали ифодалаш шайтоний қаҳқаҳа идиомаси ифодасидаги нозик маънони, эмоционалликни беролмаслиги мумкин эди. Чунки гапда ишни бажариш учун катта ваъда берган, шу боисдан бошқаларни назар-писанд қилмаган, ўзини жуда юқори даражада қўйган киши ҳақида фикр юритилган. Бу ишни мутлақо бажариш мумкин бўлмаслиги аён бўлгач, назар-писанд қилинмаган шахс, ўз хурсандчилигини намоён этади. Бу ҳолатни ифодалаш учун ёзувчи шайтоний қаҳқаҳа идиомасини қўллайди.

Бировнинг мағлубиятидан бу даражада хурсанд бўлиш инсонга хос хусусият эмаслигини назарда тутган ҳолда ёзувчи бу ҳолатни шайтонга хос одат сифатида кўрсатиб ҳолатга баҳо беради. *Шайтоний қаҳқаҳа* идиомаси қаҳрамоннинг ички кечинмаларини ва ёзувчининг ушбу кечинмаларга тўла муносабатини ифода эта олган луғавий восита сифатида лингвопоэтик маънога эга.

Идиомалар объектив борлиқдаги нарса-ходисаларни номлаш учун эмас, ҳаракат ва ҳолатларни модал муносабатлар асосида ифода этиш учун қўлланилади. Модал муносабатларни ифодаловчи тил воситалари ҳамма вақт ҳам бадийлик ва образлиликни таъминлаш хусусиятларига эга бўлади. Идиомаларнинг нутқий, лингвопозетик моҳияти бадийлик ва эмоционалликни вужудга келтириш асосида таъсирчанликни таъминлаши билан белгиланади.

Мақоллар халқ донолигининг намунаси бўлиб, уларда халқнинг кузатишлари, тўплаган бой тажрибалари ўз ифодасини топган бўлади. Мақолларнинг яратилиши ҳаётни теран тушуниш асосида нарса-предметларни баҳолаш, воқеа-ходисаларни ўзаро киёслаш натижасида хулосалар чиқариш билан боғлиқ. Шунга кўра мақоллар юксак тафаккур тарзининг намунаси бўлиб, уларда ибратомуз фикрлар ихчам, тушунарли тарзда ифодаланган бўлади. Мақолларнинг муҳим хусусияти халқ ҳаёти, халқнинг турмуш-тарзи, урф-одатлари, орзу-ниятлари, маънавий оламининг тажрибаларга таянган ҳолда ахлоқ-одоб бериш руҳида ифода этилишидир. Ҳар бир халқ мақолида шу халқнинг ахлоқий, маънавий-маърифий қарашлари ўз ифодасини топади.

Халқ мақолларидан фойдаланилганликни барча ижодкорлар асарларида кузатиш мумкин, бироқ ўз асарларида мақоллардан фойдаланиш ва мақолларнинг турли вариантларини яратишда ёзувчи Мурод Муҳаммад Дўст ижоди алоҳида ажралиб туради. Ёзувчи асарларида мақоллар бир неча вазифаларни бажарган ҳолда қўлланилганини кўраемиз. Масалан, *—Ҳеч-да, устоз-шогирдга оғирлик қилган пайтини эшитганим йўқ. Боз айтибдиларки, қари билганини пари билмас* (“Лолазор”) гапда келтирилган *қари билганини пари билмас* синтактик қурилмаси ўз маъносида қари кишининг кўп нарсаларни билиши ҳақида фикр юритилган. Шу маънонинг ифодаланиши асосида қари кишининг кўп йил яшаганлиги, ҳаётда кўп нарсаларнинг гувоҳи бўлган, тажрибаларга таянилган ҳолда фикр юритишига ишора қилинади. Ушбу синтактик қурилмада қари кишининг теонимик асосга эга бўлган парига киёсланиши образлиликни ҳосил қилишга қаратилган. Матнда ушбу мақолнинг қўлланилиши айтилмоқчи бўлган фикрга далил келтириш вазифасини бажарган. Яъни устознинг ўғитларини қабул қилиш, айтганларини бажариш лозимлиги уқтирилганда фикрга далил сифатида кекса кишининг билимдонлигини пари тимсоли орқали кучайтирилиши мазкур ифодада образли идрок мавжудлигини кўрсатади.

Бадий матнларда лингвистик воситалардан бадий мақсадларда фойдаланилар экан, унинг нутқ йўналишига мослигига алоҳида аҳамият қаратилади. Мақоллар қўлланилишида эса бу яна ҳам яққол кузатилади. Чунки мақолларнинг коммуникатив ва бадий-эстетик вазифалари доирасида мақолдан келиб чиқадиган мазмун ва матн маъносининг бир-бирига мослиги, ёзувчи ифодаламоқчи бўлган ғояни ёрқин гавдалантириши каби нутқий имкониятлар ҳам мужассамланган бўлади. Бу ҳолат ўз навбатида мақоллардан бадий матнларда фойдаланишда мураккабликлар туғдиради.

Шу сабаб мақоллар ёрдамида фикрлар ва тасвирлар яратиб, бадий фикр ифодалаш ҳолатлари бадий асарларда ҳам кўп учрайвермайди.

Маълум бирор нарса-ходисага муносабат билдирилганда, шахсни баҳолашда фикрни тасдиқлаш, нарса-ходиса ёки шахснинг хусусиятини намоён қилишда халқ мақолларидан фойдаланилган. Масалан, *Бир ёқдан беради, бир ёқдан уради деганлари тўғридай* (“Лолазор”) гапида келтирилган мақол ишлари ўнгидан келиб юрадиган, баъзан эса муаммоларга дуч келиб қоладиган персанож нутқида қўлланилиб, ҳаётга муносабат ифодаланган бўлса, *Оқ ит, қора ит, бари бир ит, - дея бўш келмади Ҳайкал Ғаниевич* (“Ғалатепага қайтиш”) гапида ёмон ҳарактерли кишилар ҳақида фикр юритилиб, уларнинг ҳаммаси ҳам ёмонлигига далил келтириш мақсадида мазкур мақол қўлланилган, қиёслаш асосида фикр ифодаланиши ва мақолнинг кўчма маънода “Ёмонлик қилувчининг барчаси ҳам ёмон” тушунчасини аниқлашга кўра коннотатив вазифа бажарган.

Зеро, нутқда барча тил воситаларининг қўлланилишининг асоси коммуникатив жараён билан боғлиқ экан, мақоллар ҳам бундан мустасно эмас. Бироқ мақол маъносида ишоранинг мавжудлиги мақолларнинг услубий имкониятлари коммуникатив мақсадда қўлланиладиган сўзлардан фарқли равишда икки томонлама вазифа бажариш хусусияти мавжудлигидан далолатдир.

Истеъодли ёзувчилар халқ мақолларидан фойдаланиш билан бир қаторда, ўзи ҳам мазмунан ва шаклан халқ мақолларига мос келадиган мақоллар тузади ва ёзувчининг ғоясини очиб бериш сари йўналтиради. Масалан, *Пиринг шайтон бўлса, мазҳабинг маълум* мақолини қўллаш билан ёзувчи айёр, нокас инсон йўл-йўриғи билан иш олиб борилса, нотўғри йўлдан юрилиши ғоясини илгари суради. Шу билан биргаликда бундай мақоллар кимга нисбатан ишлатилган бўлса, шу шахсга бўлган сўзловчининг субъектив баҳосини ҳам билдиради. *Ғўзашунос эндиликда шунчалар қудратлики, агар Африкада бирор давлат тўнтариши рўй берса, энг аввал, бу ишда Александр Шаймардоновичнинг қўли йўқмикан, деб сўралади. Пиринг шайтон бўлса, мазҳабинг маълум* (“Лолазор”). Мақол мазмунан чуқур мантикий асосга эга бўлиб, унга ўзининг хийлакорлиги орқали раҳбарга сўзини ўтказиб, ёмон ишларга қўл ураётган шахсга нисбатан муносабат билдирилган. Ана шундай мантикий мулоҳазаларга асосланган ҳолда яратилган мақоллардан бири ёзувчи томонидан қаноат қилиб ҳаёт кечириш, ўз меҳнати самарасидан баҳраманд бўлиш, меҳнатсиз роҳат қилиш йўлини тутганларга ибрат бўларлик ҳолда қўлланилган *Топиб туриб емагани ҳам ур тишига, топмай туриб еганининг ҳам ур тишига* (–*Айтинг, чидасин! Ҳамма замон бир замон эмас-да, Эломонов ака! Топиб туриб емаганининг ҳам ур тишига, топмай туриб еганининг ҳам ур тишига* “Истеъфо”) мақолидир. Бу мақолни ёзувчи бориға қаноат қилмайдиган меҳнат қилмасдан тўкин-сочин яшашга хирс қўйган шахсларга ибрат сифатида келтиради ва бундай шахсларга нисбатан муносабатни мақол мазмуни асосида ифодалайди.

Ёзувчи ўз асарида мақолни қўллаш орқали ҳаётда, инсонлар муносабати жараёнида ҳар қандай ҳолат вужудга келиши мумкинлигини, шундай

холларда халқ мақолларида ифодаланган чуқур мазмунга эга бўлган ғоялар инсоннинг тўғри йўл тутиши учун ёрдам бериши мумкинлигини ҳам назарда тутлади.

УМУМИЙ ХУЛОСАЛАР

Ёзувчи Мурод Муҳаммад Дўст асарларини лингвопозитик жиҳатдан таҳлил қилиш куйидагича хулосалар чиқаришга олиб келди.

1. Ўзбек тилшунослигида бадиий асар тили таҳлилига бағишланган кўпгина илмий тадқиқотлар мавжуд бўлса-да, катта тарихга эга, маҳоратли ижодкорлари ва етук асарлари мавжуд бўлган ўзбек бадиий адабиёти тилини ўрганишга бағишланган мавжуд тадқиқотларни етарли деб бўлмайди. Лингвистик жиҳатдан ўрганилиши лозим бўлган ижодкорлар ва бадиий асарлар ўзбек адабиётида етарлича мавжуд.

2. Мурод Муҳаммад Дўст асарларининг матний тузилиши унда тил воситаларининг танланиши учун асос бўлган. Ёзувчи асарларида муаллиф ва персонаж нутқининг аралаш ҳолда бўлиши, персонажлар нутқи орқали бўлиб ўтган воқеалар ва тасаввурдаги нарсаларни ўйлаш тарзида ифодаланиши ёзувчининг ўзига хос ифода услубини намоён этади.

3. Мурод Муҳаммад Дўст сўз танлаш ва уни нутқда қўллашда ўзига хос ижодкор. У, аввало, ифодаланмоқчи бўлган фикрнинг моҳиятига мос келадиган, маънони аниқ, тушунарли тарзда ифода этадиган, бадиий бўёқдорлик хусусиятлари билан алоҳида ажралиб турадиган сўзларни танлайди ва нутқ моҳиятига мос ҳолда қўллайди.

4. Мурод Муҳаммад Дўст асарлари луғавий жиҳатдан бой лексик таркибни камраб олган. Кенг истеъмол сўзлари, оғзаки нутқ воситаларининг қўлланилиши жиҳатидан ёзувчи асарларидаги муҳим луғавий бирликлар эканлигини эътироф этиш лозим. Ёзувчи бу луғавий воситаларнинг нафақат маънолари, услубий имкониятларидан фойдаланган, балки уларнинг халқоналик белгиларини ҳам назарда тутган ҳолда ёндашган. Натижада бу воситалар орқали ёзувчи асарлари тили халқ тилига яқинлаштирилган, асарнинг тушунарлилиги, соддалиги уюштирилган.

5. Ёзувчи асарларини тил нуктаи назаридан характерловчи асосий белги – унинг оддий сўзлашувга хос бўлган луғавий воситалар асосида шаклланганлигидир.

6. Бадиий матннинг бадиий-эстетик қимматини белгилашда синонимлар муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Синонимлардаги маънонинг турли даражаларининг ифодаланиши, сўз маъносидagi эмоционал бўёқдорлик ёзувчи учун кенг имкониятдир. Мурод Муҳаммад Дўст шу имкониятдан маҳорат билан фойдаланган ижодкор. Айниқса, ёзувчи ижодда адабий тилдаги сўзнинг оғзаки нутқда мавжуд синонимларини топиб

қўлланилиши асар халқчиллигини таъминлаш, персонажлар нутқини характерлаш вазифаларини бажарган. Синонимлар ёзувчи асарларида ўз жилодорлигини кўрсата олган. Маънонинг турли бўёқларда ифодаланиши орқали бадиий матнга бадиий бўёқ, кўтаринкилик, безак бериш мақсадида ҳам синонимлардан фойдаланилган.

7. Адабий тил сўз санъаткорлари томонидан ишланган тил сифатида талқин қилинар экан, бунда ижодкорларнинг тил тараққиётига қўшган хиссаси назарда тутилади. Бу жиҳатдан ҳам Мурод Муҳаммад Дўст ижоди характерлидир. У халқ тилида мавжуд луғавий воситаларни ўз асарларида қўллаш орқали уларни фаоллаштириш билан бир қаторда ўзи ҳам тилнинг сўз яшаш қолиплари асосида янги сўзлар ясаган.

8. Мурод Муҳаммад Дўст асарларида фаол қўлланилган луғавий бирликлар қаторида идиомаларни алоҳида ажратиш мумкин. Идиомалар тузилиши, ноанъанавийлиги, таркибидаги луғавий воситалар маъносининг идиома ифодаляйдиган янги маъно билан боғлиқлиги жиҳатидан мураккаб тил бирлиги бўлиб, уларнинг яратилиши оламдаги нарса-ҳодисалар, ҳолатларни бошқа нарса-ҳодисаларга таққослаш, тафаккурдаги нарсаларни образли тасвирлашга асосланади. Мурод Муҳаммад Дўст асарларидаги кўпгина идиомалар окказионал характерда бўлиб, ёзувчининг индивидуал услубига хос.

9. Халқ мақоллари бадиий асар таркибидаги муҳим луғавий воситалар бўлиб, улардан турли мақсадларда, жумладан, кўргазмалilik воситаси сифатида фойдаланилади. Ёзувчи Мурод Муҳаммад Дўст асарлари ҳам халқ мақоллари билан зийнатланган асарлардир. Ёзувчи асарларида учрайдиган мақоллар қўлланилишига кўра, халқ варианты ҳолатидаги, ўзгартирилган вариантдаги ва ёзувчи индивидуал услубига хос мақоллар каби гуруҳларни ташкил этади.

10. Мурод Муҳаммад Дўст асарлари лингвистик жиҳатдан серкирра, унда умумхалқ тилида мавжуд барча луғавий воситаларнинг муайян услубий имкониятларни яратиш мақсадида қўлланилганини кузатиш ёзувчининг тилдан фойдаланишида ўзига хос индивидуалликка эга эканлигини кўрсатади.

**SCIENTIFIC COUNCIL PhD. 03/30.12.2019. Fil.70.01 ON AWARD
OF SCIENTIFIC DEGREE OF DOCTOR OF PHILOSOPHY AT
KARSHI STATE UNIVERSITY**

TERMIZ STATE UNIVERSITY

HAMIDOV ABDUMALIK KIRONOVICH

Linguopoetics of the works of Murod Muhammad Dust

10.00.01 - Uzbek language

**DISSERTATION ABSTRACT FOR DOCTOR OF PHILOSOPHY (PhD)
ON PHILOLOGICAL SCIENCES**

Karshi -2020

The theme of doctoral thesis (PhD) was registered in the Supreme Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under №B2019.3.PHD/Fil949

The doctoral thesis was carried out at Termez State University.

The abstract of dissertation in three languages (Uzbek, English and Russian (resume)) has been placed on the webpage of Karshi State University (www.qarshidu.uz) of Scientific Council and information-educational portal «Ziyonet» (www.ziyonet.uz).

Scientific adviser:

Umurqulov Bekpulat
Candidate of Philological sciences,
Docent

Official opponents:

Mengliev Bakhtiyor Rajabovich
Doctor of Philological sciences,
Professor

Qodirov Ziyoidin Mamadaliyevich
Candidate of Philological sciences,
Docent

Leading organization:

Bukhara State University

Defence of the Thesis will take place at the meeting of the The Degree awarding Research Council number PhD.30.05.2018.Fil.70.01 under Karshi State University on 31/10 2020 at 12⁰⁰ o'clock. (Address: 180103, Karshi city, Kochabog street, 17. Phone No.: (0 375) 225-34-13; Fax: (0375) 221-00-56, e-mail: qarshidu@umail.uz).

The dissertation can be found at the Information Resource Center of the Karshi State University (registration number 31). (Address: 180103, Karshi city, Kuchabog street, 17. Phone No.: (0 375) 225-34-13; Fax: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz). Hall of activists of Karshi State University, faculty of the Uzbek philology.

The dissertation abstract was distributed on 31/10 2020.
(Record of Registry №. 30 dated 31/10 2020).

N.N.Shodmonov
Chairman of the Scientific Council for the award of scientific degrees, Doctor of Philology
G.N.Tojjeva
Scientific Secretary of the Scientific Council of scientific degrees, Doctor of Philosophy on Philological Sciences

Kh. Jabborov
Chairman of the Scientific Seminar at the Scientific Council for the award of scientific degrees, of Philological Sciences

INTRODUCTION (Abstract of PhD thesis)

Topicality and relevance of the dissertation theme. In world linguistics, since the second half of the twentieth century, the scope of research on the language of fiction, the poetic function of the word in literary texts has been expanding. Because of such research, it is possible to determine the role of the means of peoples' language in the realization of speech processes and to determine the factors that reflect the aesthetic effectiveness of language means.

From the second half of the last century, the study of the language of fiction has focused on the study of the incomparable spiritual richness of each nation through the study of the literature of each nation, the identification of the artist's language skills, the speech structure of the writer, the extraordinary nature of expression. Because of such research, new methods of studying the use of language in literary texts are created, and linguistics is enriched with various theoretical conclusions. The scientific significance of the study of artistic speech, the text of a creative work in terms of the artistic and aesthetic function of language means is that the role of language means in the speech process is assessed, the relationship between language and speech is theoretically based.

During the years of independence, our country has made significant progress in the study of fiction as a creative and individual style, the analysis of the figurative-expressiveness of artistic speech, which reflects the artistic and aesthetic value. As a result, there have been studies based on linguopoetic interpretation, which show the individuality of each artist in the use of words, demonstrating the ability of each creator to use linguistic means in accordance with the purpose. In modern Uzbek linguopoetics there is a growing need to analyze the work of art, to use various research methods of world linguistics to illuminate the poetic skills of the artist, as well as to study such issues as creative individuality and literary influence, comparative-typological, general and specific with world literature. Consequently, "Literature reflects the heart of the people, the spirituality of the people. In today's complex world, it is necessary to find a way into the hearts of people, to use the influential power of literature to inspire them to noble goals"¹. Discovering the influential power of literature is one of the important tasks of linguopoetics.

This dissertation research to some extent serves in the implementation of the tasks set out in the Resolutions of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-4947 of February 7, 2017 «On the Strategy of Actions on further development of the Republic of Uzbekistan», PF-5850 dated October 21, 2019 «On measures to radically increase of the prestige and status of the Uzbek language as the state language», Decree No. PQ-2909 dated April 20, 2017 «On measures to further development the of higher education system», Decree PQ-3271 dated September 13, 2017 «On the programme of complex measures to develop the system of

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентини Шавкат Мирзиёевнинг "Адиблар хибони"га таширфидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2020, 21 май. №106 (7608).

publishing and distribution of book products, increase and promotion of reading and reading culture», as well as other tasks related to this activity.

The relevance of the research to the priority areas of science and technology development in the country. The dissertation was completed in accordance with the first direction of the development of science and technology of the republic «Social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and a democratic state, the development of an innovative economy».

The extent of the problem study. In linguistics, a great deal of research has been done on the study of the language of fiction. they focus on the writer's language skills, the writer's individuality in word usage, the study of the language and style of individual works, as well as the linguopoetic study of the language of the work of art. This fact shows that in Uzbek linguistics the research on the literary text and its means of language is much more developed in terms of content and essence. Researchers such as Sh.Shoabdurahmonov, B.Turdialiev, B.Bafoev, Q.Samadov, L.Abdullaeva, I.Mirzayev, B.Yuldashev, S.Karimov, M.Yuldashev, B.Umurqulov, G.Muhammadjonova, R.Normurodov, M.Yoqubbekova, D.Shodieva, G.Jumanazarova, D.Andaniyazova have analyzed the prose works of poetry and folklore from a linguistic, linguistic-stylistic, linguopoetic point of view². However, the writer's ability to use individual words in connection with the textual structure of the works of Murod Muhammad Dust has not been studied as a separate object of study.

Correlation of the research with the plans on research activities of the higher educational institution where the dissertation was completed. The research is part of a promising plan of research «Uzbek linguistics: artistic speech analysis, anthropocentric theory, ethnolinguistics, corpus linguistics» studied at the Department of Uzbek Linguistics, Termez State University.

² Шоабдурахмонов Ш. О художественных особенностях поэмы "Равшан". Автореф. дисс.... канд. филол. наук. – Ташкент, 1949; Турдалиев Б. Хамза и узбекский литературный язык начала XX века. Автореф. дисс.... докт. филол. наук. – Ташкент, 1988; Ҳамза ва узбек адабий тили. – Тошкент: Фан, 1981; Бафоев Б. Лексика произведений Алишера Навоии. Автореф. дисс.... д-ра. филол. наук. – Ташкент, 1989; Самадов Қ. Некоторые вопросы языкового мастерства Айбека. Автореф. дисс.... канд. филол. наук. – Ташкент, 1967; Мирзаев И. Проблемы лингвоэстетический интерпретации стихотворного текста. Автореф. дисс.... докт. филол. наук. – Ташкент, 1992; Юлдашев Б. Язык и стиль произведений Саида Ахмада. Автореф. дисс.... канд. филол. наук. – Ташкент, 1979; Каримов С. Язык и стиль поэзии Зульфии. Автореф. дисс.... канд. филол. наук. – Ташкент, 1982; Каримов С. Узбек тилининг бадийи услуби. Самарканд: 1992; Йулдошев М. Чўлпоннинг бадийи тил маҳорати. филол. фан. номз. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2000; Умурқулов Б. Лексические особенности современной узбекской поэтической речи. Автореф. дисс.... канд. филол. наук. – Ташкент, 1983; Умурқулов Б. Бадийи адабиётда сўз. – Тошкент: Фан, 1993; Муҳаммаджонова Г. 80-йиллар охири 90-йиллар бошлари ўзбек шеърятининг лингвоэстетик тадқиқи. филол. фан. номз. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2004; Нормуродов Р. Шукур Холмирзаев асарларининг тил хусусиятлари. филол. фан. номз. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2000; Якуббекова М. Узбек халқ кўшиқларининг лингвоэстетик хусусиятлари. филол. фан. докт. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2005; Шодиева Д. Муҳаммад Юсуф шеърятини лингвоэстетикаси. филол. фан. номз. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2007; Жуманазарова Г.У. "Ширин билан Шакар" достонининг луғавий ва лингвоэстетик хусусиятлари: филол. фан. номз. ...дисс. – Тошкент, 2008; Анданиязова Д. Бадийи матнда онамастик бириклар лингвоэстетикаси. филол. фан. фалс. докт. (PhD) ...дисс. автореф. – Тошкент, 2017. Шодмонова Д.Э. Абдулла Орипов шеърятининг лингвоэстетик хусусиятлари: филол. фан. фалс. докт. (PhD) ...дисс. автореф. – Тошкент, 2019.

The purpose of the study consists of Murod Muhammad Dust's analysis of language skills and the linguistic and poetic nature of the writer's work.

Research objectives:

Scientific-critical analysis and assessment of the state of the study of the language of the work of art, the individuality of the writer in the use of words in Uzbek linguistics, based on scientific research on the study of the features of the fiction language;

To analyze that the textual structure of a writer's works is the basis for the individuality of speech;

Linguopoetic analysis of the writer's use of words on the basis of the use of words, oral means, stable compounds, characteristic of the individual style, which forms the style of the writer;

To reveal the writer's ability to increase artistic effectiveness through the use of paremiological units;

Assess the author's ability to reflect the rich potential of the Uzbek language in the literary text based on the studied and analyzed language tools.

Research object was the works of Murod Muhammad Dust.

Research subject. Linguistic units in the works of Murod Muhammad Dust, analysis of the artistic features of paremiological means are defined.

Research methods. Methods of description, classification, comparison, linguopoetic analysis were used to cover the topic of the dissertation.

Scientific novelty of the research is as follows:

The textual structure of the works of Murod Muhammad Dust, the perfection of his manner of expression turned out to be a means of expressing the ideological and artistic intentions of the writer, the ability to use language;

The writer's choice of words and his ability to use them in speech, the use of oral means, common words and synonyms;

To ensure the effectiveness of idioms in a literary text based on the creation of art and emotions, to express the moral, spiritual and educational views of people using folk proverbs;

Linguistic simplicity of creative work, the presence of a method of international expression and the effective use of proverbs, sayings and wise sayings in common speech.

The practical results of the research are as follows:

Conclusions from the results of the study an important field of linguistics enriches speech with new theoretical views, forms a different approach in the linguopoetic analysis of literary texts.

The conclusions drawn from the linguopoetic study of the writer's works serve to create new research on the language of the work of art. The means of oral discourse used in the author's works, the artistic analysis of stable compounds, reflect the peculiarities of the writer's works.

Reliability of the research results

In covering the topic, the interpretation of theoretical data was based on reliable scientific sources. The materials were described using scientifically sound methods. The implementation of theoretical ideas and conclusions in practice is

determined by the fact that the obtained results are approved by the competent authorities.

Scientific and practical significance of the research results lies in the study of the literary language, based on which the linguistic assessment of the literary text is carried out. The study of theoretical issues related to the use of language tools in literary texts is one of the main problems in linguistics, and this type of research has a certain theoretical significance. In addition, by analyzing the use of language tools by an artist or his work, his differences from other artists are identified and the skill of using language is determined. Based on the research methods used in the work and the linguistic tools studied, it is possible to study the artistic language skills of other creators as well.

Practical significance of the dissertation results are used in higher education in the creation of textbooks, teaching aids, brochures in the teaching of linguistic analysis of literary texts, the culture of teacher speech, text linguistics, and methodological sciences. The research can also be used in the process of analyzing literary texts in secondary schools.

Implementation of research results. Based on the scientific results obtained in the process of linguopoetic analysis of the linguistic features of the works of Murad Muhammad Dust:

The scientific novelty of the author's choice of words and their use in speech, the use of oral means, common words and synonyms were used in fundamental research project FA-F1-G003 «Functional word-formation in present-day Karakalpak language» which was realized by Karakalpak branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan Karakalpak Research Institute of Humanities (Certificate No. 45/1 of February 26, 2020 of the Karakalpak branch of the Academy of Sciences of Uzbekistan). As a result, scientific conclusions about lexical word- formation have been perfected;

Scientific conclusions about the linguistic simplicity of the creative work, the existence of a popular method of expression and the effective use of proverbs, sayings and wise sayings in the vernacular were used in the fundamental research projects FA-A1-G007 «Modern Karakalpak proverbs as an object of linguistic research» (performed in 2012-2014) which was done in the FA-A1-G007 “Modern Karakalpak” conducted in 2012-2016 at the Karakalpak Research Institute of Humanities, Karakalpak branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. (Certificate of the Karakalpak Research Institute of Humanities of the Karakalpak branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan No. 44/1 of February 26, 2020). As a result, it has been scientifically enriched that proverbs are a linguistic tool that reveals the spiritual worldview of a nation;

Scientific conclusions on the expression of moral, spiritual and enlightenment views of the people through the use of folk proverbs, ensuring the effectiveness of idioms in the literary text on the basis of the creation of art and emotionality were used in the preparation of the script of the literary-artistic, spiritual-enlightenment TV program of Surkhandarya region and the broadcast of «Adabiyot Gulshani» of «Yangi Asr» radio (Certificate No. 01-01-134 of

Surkhandarya region TV and Radio Company dated June 10, 2020). As a result, shows and broadcasts are enriched both educationally and practically.

Approbation of research results. The results of the research were presented and tested in the form of reports at one international and five national scientific conferences.

Publication of research results. 12 scientific works on the topic of the dissertation, 4 articles (2 of them in national and 2 in foreign journals) are published in scientific publications recommended by the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan for publication of the main scientific results of doctoral dissertations.

Structure and volume of dissertation. The introduction of the dissertation consists of three main chapters, a conclusion, and a list of references and consists of 147 pages.

BASIC CONTENT OF DISSERTATION

The introduction part of the dissertation is based on the relevance and necessity of the topic, describes the goals and objectives of the research, the subject and object. The relevance of the research to the priorities of the development of science and technology of the republic, scientific novelty and practical results are described, the scientific and practical significance of the obtained results is revealed. Information on the implementation of research results in practice, published works and the structure of the dissertation.

The first chapter of the dissertation, entitled «Fundamentals of expression and linguistic possibilities of the literary text» consists of three paragraphs.

The language of fiction differs sharply from other forms of language in terms of function. Therefore, the language of fiction requires an analysis both linguistically and aesthetically according to its general basis.

During the years of independence, a new period of linguistic study of literary texts in Uzbek linguistics has begun. After the independence of our country, special attention is paid to the study of the history, literature and language of the people. Scientific research focuses on the study of the language of the work of art, the language and style of the writer, the analysis of literary texts based on all aspects of linguistic means. New methods of literary text analysis have emerged.

It is known that the study of the language of fiction in Uzbek linguistics began in the 50s of the XX century. During this period opinions of scholars such as Sh. Shoabdurahmonov, A. Gulomov, Izzat Sultan, G. Abdurahmonov, Kh. Doniyorov, Q. Samadov, N. Shukurov on the art of using artistic language were reflected in the articles. Then, in the 80s and 90s, a lot of work was done to study the language skills of many writers, the language and style of a work. The scientific work of such researchers as B.Yuldashev, B. Yoriev, S. Karimov, B. Umurqulov, M. Yuldashev, R.Normuradov, S.Boymirzaeva, G.Muhammadjanova on the study of

artwork contributed to the further development of this area of research³. Undoubtedly, this type of research has had a great impact on the development of language research, especially the development of new methods of studying the use of language in literary texts. Language materials used in literary texts began to be studied extensively.

The language and style of the works of many talented writers were also studied. However, linguists have not studied the works of many leading writers of Uzbek literature and a number of works with specific lexical and methodological features linguistically as a special object of study. Academician G. Abdurahmanov as noted, the analysis of the language of a work of art reveals the artistic skills and unique style of a writer or poet. Therefore, in-depth and comprehensive study of the language of each work of art should remain one of the key issues⁴. Because the work of art emerges as an example of human thinking, understanding of the world and depiction. This process cannot be imagined without language. Language materials form the basis of any creative activity. Each artist's style of using language, his skill in using language tools in speech will be unique. This in turn creates individuality. For this reason, G. Abdurahmanov stressed the importance of learning the language of each work of art⁵. The second chapter of the chapter is entitled «The Textual Structure and Linguopoetic Possibilities of the Works of Murad Muhammad Dust» and discusses the structure of the text as one of the means of determining the artistic criteria of speech in works of art. Literary texts, like other texts, are based on the expression of content, comprehension of the text, its logical basis, its impact. Accordingly, artistic text requires the creation of different forms of text composition. The text and the style of expression in it vividly reflect the writer's purpose, the idea he wants to promote, and finally his skill in using language.

A scholar dealing with text problems, M. Yuldashev divides the text into two types according to the size and content. Depending on the size symbol, texts are divided into minimum text (microtext) and maximum text (macrotext)⁶.

Textual researcher M. Yuldashev distinguishes seven types of text according to their semantic features, and notes that a work of art formed based on only one of these types is rare. This is because the work of art has a very complex structure, in terms of both content and compound, in which it is possible to meet all the semantic types of the text or some features of a particular species⁷.

³ Юлдошев Б. Язык и стиль произведений Саида Ахмада. Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Ташкент, 1979; Каримов С. Язык и стиль произведений Зулфия. Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Ташкент, 1982; Яриев Б. Язык поэзии Максуда Шейхзаде. Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Ташкент, 1979; Умуркулов Б. Лексические особенности современной узбекской поэтической речи. дисс... канд. филол. наук. – Ташкент, 1993; Йулдошев М. Чулпоннинг бадий тил маҳорати. филол. фан. номз. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2000; Нормуродов Р. Шукур Холмирзаев асарларининг тил хусусиятлари. филол. фан. номз. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2000; Боймирзаева С. Ойбек прозасининг лингвистик тадқиқи. филол. фан. номз. ...дисс. автореф. – Самарканд, 2004. Муҳаммаджонова Г. 80-йиллар охири 90-йиллар бошлари ўзбек шеърятининг лингвопоэтик тадқиқи. филол. фан. ном. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2004.

⁴ Абдурахмонов Ф. Адабий асар тилини ўрганиш ҳақида// Ўзбек тилини ўқитиш методикаси масалалари. – Тошкент, 1966. – Б. 7.

⁵ Абдурахмонов Ф. Курсатилган асар. – Б. 7.

⁶ Йулдошев М. Бадий матн ва унинг лингвистик таҳлили асослари. – Тошкент: Фан, 2007. – Б. 12.

⁷ Йулдошев М. Бадий матн лингвопоэтикаси. – Тошкент: Фан, 2008. – Б. 104.

Regardless of the structure of the texts of the work of art, it will be designed to have an aesthetic effect on the reader. Linguistic tools are selected according to the content of the text⁸. The text statement also comes from the content of the text. For example, narrative-style texts are built on the premise that a person remembers something in the past and expresses an opinion. Such texts are therefore formed based on the appearance of monologue speech.

The composition of a work of art is determined by whether it is able to organize the elements of form in the work in the most optimal way to express the artistic content, the realization of ideological and artistic intention. In the realization of the ideological and artistic intentions of the creator, the method of expression is important, along with the appropriate use of language tools. In terms of the specificity of such a method of artistic expression, M.M. Dust works stand out. In particular, the author's novel «Лолазор» is a unique work in terms of textual structure, in which it is possible to observe different textual structures in terms of form and content.

The first chapter of the work, entitled «Bemor», is distinguished by its textual nature. This chapter consists mainly of a narrative text, based on the thoughts of the protagonist Nazar Yakhshibaev. One of the peculiarities of the text is seen in the structure of the text. The text is formed based on the speech of the author and the protagonist. The author's speech is composed of a comment-type expression, which consists of only two words. He thinks and laughs. After that, the protagonist's thoughts based on his thoughts and feelings, reflecting on previous events, became the basis for the text. This text has the form of a monologue internal speech in terms of structure; the characteristic feature of the text is that it is based on the thoughts of the protagonist. There is a reason for the hero's thoughts. That is, *Bir oycha burun olimu fozil Salimxonning bir xalta gap ko'tarib kelib, "farzandingiz Avvalbek ustaxonasida qayd qilib olib, keyin mendan so'radi. Padarimizni... keyinroq ham o'qisharmikan, deb so'radi."*

First of all, the phrase *bir xalta gap* in this text is noteworthy. In the same bag there is a story about a boy who causes heartache. Therefore *бир халта раи* is a combination of "*ko'p gap*", "*ortiqcha gap*" and a word that affects the mood of the protagonist. The writer uses this phrase in the text to make the protagonist think about the events that preceded him. The peculiarity of the style and structure of the text in the novel «Lolazor» is also found in the stories of the author «Iste'fo», «Galatepaga qaytish», «Mustafo».

The third chapter deals with the writer's word choice and application skills. The works of Murad Muhammad Dust are important sources of individuality in word usage. This situation can also be observed in the example of the expression of one situation in the writer's work by several linguistic means. In particular, the writer uses his own individual expressions to express the state of joy and sadness, which means the state of mind of a person. For example, – *Bo'ldi Toshpo'lat aka, bas qilaqoling deya achchiqlangan bo'ldi Zamira, lekin jahli chiqmadi, lablariga qo'ngan kulgini, yashirmoq istab yuzini burdi* («Galatepaga qaytish»). This text,

⁸ Куронов Д. Чулпон насри поэтикаси. – Тошкент: Шарк, 2004. – Б. 254.

which describes the state of mind, uses a combination of *labda qo'ngan kulgu* to express the concept of joy. This expression could also be given with a combination of concealing joy. In this case, the idea that the writer wanted to express would lose its artistic color and become a simple expression.

Characteristically, the writer creates many variants of figurative means in the expression of a concept and enhances the artistic coloring of the text. For example, *Lekin nachora, mehmon otangdan ulug', yuzimga xurramlik surtib Yaxshiboyevning istiqboliga shoshildim.* ("Lolazor") used the phrase "yuzga xurramlik surtmoq" to express the meaning of "joy". The use of two expressions in these texts, such as a smile on the lips and a smile on the face, to express the same concept, shows how wide the language is in choosing and using words.

Professor S. Karimov, who said that the individual characteristics of a work of art are an important factor in determining the artistic value of a work, explains «The creator, perceives the material world in a unique way, can see aspects of things and events in nature and society that no one has yet noticed, and therefore becomes a tool of individual imagery in the pen of the writer, which we call common to all. That is why every work of art is truly special⁹. Indeed, the originality of the creator's perception of the material world and its expression creates individuality. Specificity, like all, is not created by the use of the common semantic features of language, but by new meanings created by the writer, as a result of new expressions that do not exist in the general language.

For example, *Derazalarni lang ochib yubordi. Daraxtlarda majlis boshlagan qushlar hurkib uchib ketishdi* ("Lolazor") figuratively, the phrase that *majlis boshlagan* figuratively expressed the birds chirping in the tree branches. While expressing a certain content through this compound, the writer compares the chirping of birds with controversial assemblies, and uses the phrase that started the assembly because of the connection between these cases.

The second chapter of the dissertation is entitled «As a means of ensuring the individuality of the writer in the works of Murad Muhammad Dust», the first chapter of which analyzes the means of expressing individual speech in the works of M.M. Dust. It is well known that art is a way of life. The lifestyle is different. There are people in life who live in different places that are completely different from each other in terms of variety, character, and they are brought into the work of art and portrayed. The extreme complexity of this process is that they are selected, generalized based on common features and incorporated into a work of art. This requires great skill from the writer, and in such cases, an individual speech is created in the work of art. The works of Murad Muhammad Dust are based on such an individual speech, and each hero has his own speech.

For example, *Hotam SHo'ro brigadirlarning horigan yuzlariga bir zum qarab turdi, ularning ham boyagi ikki bo'z yigitga o'xshab uzoq shaharu yaqin kelajak sari olg'a ketmaganlariga achindi, nedir yaxshi gaplar aytmochi, yupanch bo'lmoqchi bo'ldi-yu, lekin og'zidan butunlay boshqa so'zlar chiqib ketganini payqamay qoldi* («Lolazor»). Through this expression, the writer expressed his

⁹ Каримов С. Ўзбек тилининг бадийи стили. – Самарканд: Зарафшон, 1992. – Б. 26.

goodwill to one of the protagonists of the work, *Hotam Sho'ro*. The use of words and phrases in this sentence, such as pity, kind words, consolation, indicates that the protagonist is in fact a good person.

The second chapter of the chapter, «Linguopoetics of Synonyms in the Works of Murad Muhammad Dust», discusses the writer's skill in using synonyms.

Synonyms are important lexical units that reflect the individual characteristics of a writer in word usage. The role of synonyms in the process of artistic speech is determined by the way they express the concept at different levels. Because the words in a synonymous series can represent the sign of a concept at different levels, they can differ from each other according to their emotional coloring¹⁰. These features allow a colorful expression of thought in a work of art.

Any work of art is characterized, first of all, by its richness of synonyms. Because each of the synonymous words has its own subtleties of meaning, they are applied in a particular situation, in accordance with the direction of speech. There will be texts in which the word used in it is absolutely irreplaceable with another synonym. This is one of the general features of words, and is more vivid in synonyms. A special peculiarity can be observed in the use of synonyms in the works of Murad Muhammad Dust. It is not uncommon for a writer to use a dialectal synonym of a word in a literary language, and in such usages synonyms can express subtle semantic aspects. For example, *Aksincha. Go'yo bo'g'zingizda maxsus filtr borday, go'yo jo'nroq so'zlarni ushlab qoladi. Shaldiroqlari o'tib ketaveradi. Soddaroq gapira olmaysiz («Lolazor»)*. In the word thicker, it has a characteristic coloration of oral speech. The word «less» means «words you can't say», while the simpler word means «you can't say what's inside».

In fact, the meaning of these synonyms in this text, which express the concept of «simple», is not synonymous, but poetic.

The word thicker, a synonym for simple speech, is used to emphasize the idea expressed in the text ... *Biz tug'ilgan zamonlar o'zgacha, odamlar ham o'zgacha, Iskandar zamonidagi soddaligu go'llik yo'q («Lolazor»)*.

In the play, the writer not only made effective use of synonyms specific to the language, but also created textual synonyms for words. The use of such individual synonyms has been achieved as a result of the use of the word in a figurative sense without deviating from its original meaning.

The word fat signifies the excess of a particular sign of an object. For example, *Ochiq iddao qilolmaydi, qo'rqadi, harna, semizgina hamyoning bor («Lolazor»)*. Accordingly, this word creates meaning with many words. The author skillfully uses this subtlety of the word *semiz*, using the word large (wallet) in the sense of «a lot of money», ensuring the uniqueness of his individual style. This shows that synonyms have special features in the process of semantic expression and that the creative use of them can ensure the diversity of the language of the work.

If the author uses the combination of *to'q hamyon* as a synonym for a large wallet in the sense of «a lot of money», he uses a combination of *puch hamyon* to

¹⁰ Хожиев А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1974. – Б. 4.

express the opposite meaning. As a result, the combination of *semiz xamён* and *tўk xamён*, which means «a lot of money», appears in the author's work. For example, *Hamyonni to'qroq qiling, kerak bo'p qolishi mumkin. Ukangizning qabriga marmartosh olasiz. Hamyonim puchroq edi, hayriyatki, xotinnevaralarning kiyim-piyimiga deb qo'ygani bor ekan, o'shani ham cho'ntagimga soldi* ("Lolazor"). It can be observed that the words *Semiz*, *to'q* and *puch* are detached from the denotative meaning which is usually expressed in these texts. The existence of a semaphore to express the abundance, excess, and scarcity of an existing sign in the meaning of these words was the basis for its use by the writer in the sense of «a lot of or little money».

It can be seen that in the author's work the word «fat» is used as a synonym for the word «thick», which also expresses the concept of «plural».

Oradan ancha yillar o'tdi. Yaxshiboyev semizroq bir asarga chalg'ib, Qurbonoyni salkam unitib yuborgan edi.. (Lolazor) In this sentence *semizroq asar* that expresses the concept of «plurality» in the sense of "katta hajmdagi asar".

Synonyms are an important source of artistic expression for the writer. Emotional-expressiveness is enhanced, especially when semantic words specific to different forms of speech are used in a literary text. For example, *Asl dehqon farzandi, quvligi ham o'ziga yarasha. Lekin quvligi uchun ayblab bo'lmaydi, xo'jaligi katta, shunday katta xo'jalikni eplash uchun ozgina ayyor tulki bo'lish ham kerak – E, ana o'ziyam kep qoldi! – deb xitob qildi Yaxshiboyev. –to'poriligi yolg'on buning, gap poylashidan bilavering, dog'uli bu («Lolazor»)*. The words *quv*, *ayyor*, *dog'uli* in the text are semantic, and are distinguished by the specificity of the spoken word, the general cunning, the specificity of the archaic-biblical speech. Although one meaning is expressed by these words, each word has its own additional meaning. Consequently, the word *күс* has a negative connotation, and it can be observed that the negative dye is weakened in the word chase, which expresses the same meaning, and the word *доғули* is used in a positive sense, meaning that it has the meaning of "erkalatish". The skillful use of synonyms ensures that synonyms play an important role in literary texts and become a means of providing speech diversity.

The third chapter of the chapter is entitled «The writer's skill in the use of common words», which discusses the writer's ability to use the word «consumer» for artistic and aesthetic purposes.

Widely used words form an important part of the vocabulary of a language. Widely used words are words that are used in everyday life, are understandable to many, and are characterized by methodological neutrality¹¹. Reflecting on the lexical layers of the Uzbek literary language, E. Begmatov rightly acknowledged that this lexical layer had not been studied¹².

This lexical layer is used in linguistics in everyday life, the words¹³ that are understandable to everyone are called lexical units specific to the common language layer¹⁴, common lexicon¹⁵, lexical names¹⁶ with unlimited scope of use.

¹¹ Бегматов Э. Хозирги ўзбек адабий тилининг лексик катламлари. – Тошкент: Фан, 1985. – Б. 11.

¹² Бегматов Э. Шу асар. – Б. 11.

¹³ Мирзаев М., Усмонов С., Расулов И. Ўзбек тили. – Тошкент: Ўқитувчи, 1970. – Б. 32.

Widely used words, like other lexical means, are words that are actively used in all types of speech, and in works of art these lexical units are mainly expressed through the speech of characters. Widely used words are mainly used as a means of expression in the text, but they also have the properties of providing intellectual color, such as fiction, portable words, their application in accordance with the speech process reveals the features of speech diversity of these types of words. Widely used words are lexical units that are used several times more often than words in other layers in a work of art. For example *Indamadim. Rosti, bir muddat ikkilangan paytim ham bo'ldi. Ishonmoqqa moyillik tug'ildi. Lekin yana bir istihola borki, men ham unga o'xshagan banda bo'lsam, menda ham issiq jon, birovnig marakasini bo'yinga olmoq azbaroyi manmanlik emasmi, deb o'yladim («Lolazor»).*

This text is a text with artistic expression, impression, and consists mainly of widely used words in terms of word usage. Effectiveness in the text is based on the skillful use of words in the process of expression. The skillful use of words such as *Indamadim, ishonmoq, moyillik, istihola, manmanlik* gave the text an artistic color. This text shows that the possibilities for expressing an artistic idea through artistic consumer words in artistic speech are endless.

The author's works reflect how broad the level of semantic expression of words in a language is through the skillful use of the ambiguous features of broad consumer words. For example, in the novel, the word «qaramoq» means the original meaning of «qarash» (Keyin qarash, Yaxshiboyev g'amgin tortibdi), the meaning of «direction» (Endi ko'nka bekatiga qarab yurgan ham edimki, ichkaridan ikki oshna-nosirlar chiqib kelishdi), meaning to have a good relationship (*Ikkovi juda ham qalin, o'tirganda ham, turganda ham bir-birining ko'ngliga qaraydi*), «ko'rmog'» ma'nosida (*Kinochilar kelib qarashsa, direktorlari biror yigirma qutidagi ochilmagan plyonkani ochib, chuvaltirib, qo'lidagi gazcho'p bilan misoli gazmolday o'lchayotgan ekan*), as well as «take» (*-Qaynonam qaraydi. Beva ayol sizga o'xshagan chiroyli chollardan sado chiqavermagandan keyin... nima qilsin, nevaralarga qaraydi-da*) meanings were used. The fourth chapter of the chapter is entitled «Writer's skills in the use of oral means», in which the author's skills in the use of oral means for artistic and aesthetic purposes are discussed.

Oral means of speech are lexical means used for the oral form of speech, while A.V. Kalanin admits that such means of language are means used in oral forms of speech, not in written form. therefore, the work of art emphasizes that it is stylistically neutral, specific to oral discourse, and also includes words of high style.¹⁷

¹⁴ Турсунов У., Мухторов Ж., Рахматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўқитувчи, 1975. – Б. 62.

¹⁵ Шобадраҳмонов Ш., Аскарлова А., Ҳожиев А., Расулов И., Дониёров Х. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – Б. 127.

¹⁶ Ўзбек тили лексикологияси. – Тошкент: Фан, 1981. – Б. 11-16.

¹⁷ Калинин А. В. Лексика русского языка. – М.: Московского университета, 1978. – С. 175.

Murod Muhammad Dust's works are rich in oral means, and there are many lexical units typical of oral speech, which are used on the basis of repetition of words in connection with the individual style of the writer.

Siz meni, televizor-pelevizorda ko'rib yurganu endi kelib yopishyapdi deb o'ylamang, domlajon. Ashur – pashuringni qo'y, Chorshanbi bolam, o'zing aniqlab ko'r ("Lolazor") televizor-pelevizor, Ashur-pashur in his speech provided the character of an oral speech based on the use of the second part of the Assyrian words.

Oral speech is diverse in composition. It contains words typical of oral literary speech, words typical of ordinary speech, words typical of coarse speech, and the use of words in dialectal forms also provides belonging to the oral speech. One of the important features of these means of speech is the strength of emotional color in the words, so with the help of such words a strong expression of emotions is provided.

The following lexical items, which are used in the works of the writer and are distinguished by different subtleties of meaning, also have their own semantic subtleties and are characterized by emotional-expressive coloring. For example, *Mamashshokirovning ovozida andak piching sezildi. Elomonovning xunobi oshadi, uchtasi bilan emas, bittasi bilan chiqisholmayapman, qolgan ikkovi durust («Iste'fo»), andak, chiqisholmayapman, durust* words are typical of oral speech. From them, *andak, дыпецм* words are used in the denotative sense, mean that the protagonist is a member of the common people, but the expression of the word «*kelisholmaslik*» in the spoken word is the only artistic expression of these means. *Haybatulla domla, landavur Haybatulla domla, anoyi, anqov, azbaroyi sho'ri qurimasa, anovi bezorilarga teng bo'larmidi! («Lolazor»)* in the words "landavur, anoyi, anqov" means «empty», «nothing can be achieved», «don't worry, e, parvo qilmang, degan qabilda so'z qotdi, men o'zim ham asalu bol emasman, yumshoq supurgi bo'lishdan xudo asrasin («Lolazor») in the word «*yumshoq supur*» is expressed in a strong emotional tone (*laganbardorlik qiluvchi*).

The fifth chapter of the chapter is entitled «The writer's skill in using dialects», in which the writer's ability to use dialects for artistic and aesthetic purposes is discussed.

An important part of oral speech is regional language and dialectal words. In works of art, dialectics are mainly used to individualize the speech of the characters, to reflect the specificity of a particular place. The artistic function of literary dialectisms is not limited to this.

Dialectisms are an integral part of the national language, and dialectisms found in works of art are the means of live speech of this people's representative. The protagonists of the work of art are the representatives of such an ordinary people, the lack of use of these means in their speech leads to the artificialization of the characters of the work, the violation of the principles of time and space in the work. Apparently, the use of dialectics in works of art is a necessity. Dialectisms are lexical tools specific to the speech of the characters and are an important source that enhances the lexical richness of the literary language.

Murod Muhammad Dust is also a creator who effectively uses dialectics in his works. It can be seen that dialectisms were used in the author's works, first of all, to show that the character of the work is a representative of the common people. This shows the wide range of artistic functions of dialectics. For example, *Mundaylikda men sob bo'laman-ku, amaki! – dedi Usmonali* («Mustafo»), the dialectal words show that the speaker is a representative of the common people. This is because dialectal words such as *mundaylik*, *sob* were used not to describe a specific area, but to indicate what kind of person the character of the work is. This is because these dialectal words “mundaylikda” means “bunday yurishda” and соб which “tomom bo'lmoq” are not specific to a specific region, but are used in several regions. « – *Darrov xizmatdan kelasan-a, Saidboy. Yo hukumatning odami jo'nroq gapirolmaydimi?* The word “жўн” was used as a sign of the place in the dialectic work. This shows that dialectisms are multifunctional in works of art.

The third chapter, entitled «The Linguopoetic Nature of Paremas», analyzes the idioms and folk sayings used in the author's works from a linguopoetic point of view. Murod Muhammad Dust exaggerated the artistic and aesthetic essence of his works with the effective use of paremiological units. This feature is especially noticeable in the use of idioms and folk sayings.

Idioms are the means of expressing a speaker's language skills, which are mainly used in artistic speech, in part, in oral speech, and they are distinguished from other language tools, mainly by their individual use.

It is well known that artistic speech is speech based on figurative means. The fact that idioms are widely used in this context, due to the nature of artistic speech, shows that these linguistic units are figurative means. Idioms, like phrases and folk sayings, are stable, indistinguishable lexical items, and the words they contain are intended to express meaning as a whole. Idioms have their own way of expressing meaning, and the new meaning does not have to do with the lexical meaning of the words that make up the idiom. For example, *–To'g'ri aytasiz, o'rtoq falonchiyev. Men tiliga pishiq odamman* («Lolazor»). The idiom *tiliga pishiq* is used in the language of «I do not say anything». This meaning is not related to the lexical meaning of each of the two words in the idiom. However, any lexical device that expresses a meaning in a language must have a basis. This is the basis on which a linguist expresses a meaning in words. Idioms are language tools based on this logic. The word «*pishiq*» in the given idiom is a unit of oral speech, when used alone, it literally means «strong», «robust», «durable». According to the meaning of «strong», this word means denotative mature *pishiq ip* and connotative *pishiq odam*. In the following conjunction, the word *pishiq* refers to a person who is «thoughtful, knowledgeable, and contemplative.» This figurative meaning, which appears in the word *pishiq*, was an important basis for the emergence of the idiom *Tiliga pishiq*. Because a person who acts wisely and deliberately does not say anything. This indicates that the meaning of idioms, although not derived from the meaning of the words in the composition, is related to the figurative meaning of one of the words in the component. The role of idioms in ensuring the richness and richness of artistic speech can be clearly seen in the example of the works of Murod Muhammad Dust. For example, *Dilda mamnunlik tuydi, mamnunlik*

barobarida shaytoniy bir qahqaha ich-ichini qitiqladi («Lolazor»). The use of the idiomatic phrase *shaytoniy qahqaha* was an important means of expressing the meaning of this text. This idiom means «poisonous laughter» and means that the owner of the laughter is happy and has a bad attitude towards another person. In the text, this meaning could not be conveyed by any other lexical means, the subtle meaning of the expression of *shaytoniy qahqaha*, the emotionality. This is because the person in question is a person who has made great promises to get things done, and therefore does not care about others, who puts himself at a very high level. When it becomes clear that it is absolutely impossible to do this, the person who has been ignored shows his joy. To express this, the writer uses the idiom of *shaytoniy qahqaha*.

Given that it is not human nature to be so happy about someone's defeat, the writer evaluates it as a satanic habit. The idiom of *shaytoniy qahqaha* has a linguopoetic meaning as a lexical tool that can express the inner experiences of the protagonist and the writer's attitude to these experiences.

Idioms are used to describe actions and situations on the basis of modal relations, not to name events in the object. The means of language that express modal relations always have the features of providing art and imagery. The verbal, linguopoetic nature of idioms is marked by the fact that they provide impact on the basis of artistic and emotional creation.

Proverbs are an example of the wisdom of the people, and in the proverbs the observations of the people, the rich experience gained are reflected. The creation of articles is connected with the assessment of things on the basis of a deep understanding of life, drawing conclusions as a result of comparing events. Proverbs, therefore, are an example of a higher way of thinking, in which our instructive thoughts are expressed in a concise and comprehensible way. An important feature of the proverbs is that they are expressed in the spirit of morality, based on the life of the people, the way of life, customs, aspirations of the people, the experience of the spiritual world.

In the proverbs of each nation, the moral, spiritual and enlightenment views of that nation find their expression.

The use of folk proverbs can be seen in the works of all artists, but the use of proverbs in their works and the creation of different versions of proverbs stand out in the works of the writer Murod Muhammad Dust. It can be seen that the proverbs in the author's works are used for several purposes. For example, *Hech-da, ustozshogirdga og'irlik qilgan paytini eshitganim yo'q. Boz aytibdilarki, qari bilganni pari bilmas* («Lolazor»), syntactic compound *qari bilganni pari bilmas* is thought to mean that the old man knows many things. The expression of this meaning refers to the fact that an old man has lived for many years, to think in a way that is based on experience, which is a witness to many things in life. In this syntactic device, the comparison of the old man's pariah, which has a theonymic basis, is aimed at creating imagery. The use of this proverb in the text serves as a proof of the point being made. In other words, the fact that the knowledge of the old man is reinforced by the parable of the knowledge of the old man as a proof of the thought

when he is told to accept the teacher's advice and do what he says shows that there is figurative perception in this expression.

In literary texts, linguistic means are used for artistic purposes, and special attention is paid to its relevance to the direction of speech. This is even more evident in the use of proverbs. This is because in the communicative and artistic-aesthetic functions of proverbs, the content of the proverb and the meaning of the text are compatible with each other, as well as the ability to express the idea that the writer is trying to express. This, in turn, complicates the use of proverbs in literary texts. For this reason, the creation of ideas and images with the help of proverbs, and the expression of artistic thought is not uncommon in works of art. When expressing an attitude to a particular event, folk sayings were used in the assessment of the person to confirm the opinion, to express the nature of the event or person. For example, the proverb *Bir yoqdan beradi, bir yoqdan uradi deganlari to'g'riday* "Lolazor" is used in the speech of a character who comes to his senses, and sometimes when he encounters problems, he expresses his attitude to life. Proverb *Oq it, qora it, bari bir it, - diya bo'sh kelmadi Haykal G'aniyevich* («Galatepaga qaytish») was used to prove that all of them were bad people, and expression of opinion on the basis of comparison and in the figurative sense of the proverb "*Yomonlik qiluvchining barchasi ham yomon*" performed a connotative function according to its meaning.

This is because the basis of the use of all language tools in speech is related to the communicative process, and proverbs are no exception. However, the existence of a sign in the sense of a proverb indicates that the stylistic possibilities of proverbs are two-sided, in contrast to words used for communicative purposes. Talented writers, along with the use of folk proverbs, compose proverbs that are similar in content and form to folk proverbs and direct the writer's idea. For example, *piring shayton bo'lsa, mazhabing ma'lum*, a writer who uses a well-known proverb of your religion, if he is acting in the way of a cunning, ignorant person, he has asked for the idea of going astray. At the same time, such proverbs refer to the subjective assessment of the speaker to the person to whom they are used. *G'o'zashunos endilikda shunchalar qudratliki, agar Afrikada biror davlat to'ntarishi ro'y bersa, eng avval, bu ishda Aleksandr Shaymardonovichning qo'li yo'qmikan, deb so'raladi. Piring shayton bo'lsa, mazhabing ma'lum* ("Lolazor"). The proverb has a deep logical basis, and it refers to a person who, through his cunning, speaks to the leader and commits evil deeds. One of the proverbs created on the basis of such logical considerations is an example for those who follow the path of living contentedly, enjoying the fruits of their labor, and enjoying their hard work, even if you do not find what you are looking for: *topib turib yemaganni ham tishiga, topmay turib yeganning ham ur tishiga* (*-Ayting, chidasin! Hamma zamon bir zamon emas-da, Elomonov aka! Topib turib yemaganning ham ur tishiga, topmay turib yeganning ham ur tishiga* "Iste'fo"). The author of this proverb cites as an example those who are not satisfied with their work and want to live a full life, and expresses his attitude towards such people on the basis of the content of the proverb.

In his work, the writer notes that any situation in life, in the process of human relations, can occur through the use of proverbs, in which case the ideas that have a deep meaning expressed in folk proverbs can help a person to follow the right path.

GENERAL CONCLUSIONS

The linguistic-poetic analysis of the works of the writer Murod Muhammad Dust led to the following conclusions.

1. Although there is a lot of research in Uzbek linguistics devoted to the analysis of the language of fiction, there is a great deal of research devoted to the study of the language of Uzbek literature, which has a long history, with skilled creators and mature works. There are enough artists and works of art in Uzbek literature that need to be studied linguistically.

2. The textual structure of the works of Murod Muhammad Dust was the basis for the choice of linguistic means in it. The writer's unique style of expression is reflected in the fact that in the works of the author the speech of the author and the character is mixed, the events that take place through the speech of the characters and the imaginary things are expressed in a thoughtful way.

3. Murod Muhammad Dust is a unique creator in choosing words and using them in speech. First of all, he chooses words that correspond to the essence of the idea to be expressed, that expresses the meaning in a clear, understandable way, that is distinguished by the features of artistic coloring, and uses them in accordance with the essence of speech.

4. The works of Murod Muhammad Dust contain a lexically rich lexical structure. It must be acknowledged that widely used words are important lexical units in a writer's work in terms of the use of oral means. The author used these lexical devices not only in terms of their meanings and stylistic features, but also in terms of their international features. As a result, the language of the writer's works was brought closer to the vernacular through these means, and the intelligibility and simplicity of the work were organized.

5. The main feature that characterizes the works of the writer from the linguistic point of view is that it is formed on the basis of lexical means typical of ordinary speech.

6. Synonyms are an important factor in determining the artistic and aesthetic value of a literary text. Expression of different levels of meaning in synonyms, emotional coloring in the literal sense is a great opportunity for the writer. Murod Muhammad Dust is a creative person who skillfully used this opportunity. In particular, the use of the word in the literary language in the work of the writer to find synonyms in the spoken word served to ensure the popularity of the work, to characterize the speech of the characters. Synonyms have shown their creativity in the works of the writer. Synonyms have also been used to give artistic color, uplift, and decoration to the literary text by expressing the meaning in different colors.

7. Literary language is interpreted as a language developed by word artists, which implies the contribution of creators to language development. In this respect,

Murod Muhammad Dust's work is characteristic. Along with activating the existing lexical tools in the vernacular in his works, he also created new words based on the word-formation patterns of the language.

8. Idioms can be distinguished among the lexical units actively used in the works of Murod Muhammad Dust. Idioms are a complex linguistic unit in terms of their structure, unconventionality, and the connection of the meaning of the lexical means with the new meaning of the idiom. Many of the idioms in the works of Murod Muhammad Dust are occasional in nature and characteristic of the writer's individual style.

9. Folk proverbs are important lexical items in the work of art and are used for various purposes, including as a means of illustration. The works of the writer Murod Muhammad Dust are also adorned with folk proverbs. According to the use of proverbs found in the works of the writer, they form groups such as proverbs in the form of folk versions, modified versions and specific to the individual style of the writer.

10. The works of Murod Muhammad Dust are linguistically diverse, in which all the lexical items available in the vernacular are used to create certain stylistic possibilities.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ PhD.03/30.12.2019.FIL.70.01
ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ
КАРШИНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ**

ТЕРМЕЗСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

**ХАМИДОВ АБДУМАЛИК КИРОНОВИЧ
ЛИНГПОЭТИКА РАБОТ МУРОДА МУХАММАДА ДУСТА**

10.00.01 - Узбекский язык

АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD)

Карши - 2020

Диссертация доктора философии (PhD) филологических наук зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан под номером B2019.3.PhD / Fii949.

Диссертация защищена в Термезском государственном университете.

Автореферат диссертации доступен на трех языках (узбекский, английский и русский (резюме)) на сайте Каршинского государственного университета www.qarshidu.uz и на информационно-образовательном портале «Ziynet» www.ziynet.uz.

Научный руководитель: Умуркулов Бекпулат
кандидат филологических наук, доцент

Официальные оппоненты: Менглиев Бахтиёр Раджабович
доктор филологических наук, профессор

Кодиров Зиёдин Мамадалиевич
кандидат филологических наук, доцент

Ведущая организация: Бухарский государственный университет

Защита кандидатской диссертации в Каршинском государственном университете 03/30.12.2019. Fii.70.01 Ученый совет «31» 2020 г. будет проходить по адресу 12 (адрес: 180103, г. Карши, ул. Кучабога, 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; электронная почта: против @ mail. uz). Каршинский государственный университет, 1-й этаж главного корпуса, зал активистов (ауд. 105).

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Каршинского государственного университета. (зарегистрирован под номером 31). (Адрес: 180103, город Карши, улица Кучабога 17. Тел.: (0375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@mail.uz).

Автореферат диссертации распространен в 2020 году «23» 10
(Протокол реестра № 40 от 23.10 2020 г.).

Н.Н.Шодмонов
Председатель научного совета по присуждению ученых степеней, д. филол. н.

Г.Н.Тожишева
Ученый секретарь Научного совета по присуждению ученых степеней, доктор филологии филол.н. (PhD)

Х. Джаббаров
Председатель научного семинара при научном совете по присуждению ученых степеней, д. филол. н.

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Цель исследования. Анализ использования языка Мурадом Мухаммадом Дустом и определение лингвопоэтической специфики творчества писателя.

В качестве объекта исследования были выбраны произведения Мурада Мухаммада Дуста.

Научная новизна исследования:

Текстовая структура произведений Мурада Мухаммада Доста, его совершенство в плане стиля выражения доказали свою способность выражать идеологические и художественные замыслы писателя, его владение языком;

умение писателя выбирать слово и использовать его вместо него в речи, использование устных средств речи, широко используемых слов и синонимов;

в художественном тексте обосновано обеспечение действенности идиом на основе творчества и эмоциональности, выражения нравственных, духовных и просветительских взглядов народа посредством использования народных пословиц;

языковая простота творческих произведений, наличие популярного способа выражения и эффективное использование пословиц, поговорок и мудрых высказываний на просторечии.

Внедрение результатов исследований. На основании научных результатов, полученных в процессе лингвопоэтического анализа лингвистических особенностей произведений Мурада Мухаммада Доста:

Научная новизна авторского выбора слов и их употребления в речи, использование устных средств, общеупотребительных слов и синонимов в Каракалпакском филиале Академии наук Республики Узбекистан, Каракалпакском научно-исследовательском гуманитарном институте В фундаментальном исследовательском проекте. (Справка Каракалпакского отделения АН РУз от 26 февраля 2020 г. № 45/1). В результате были усовершенствованы научные выводы о лексическом словообразовании;

ФА-А1-Г007 «Пословицы и поговорки как объект лингвистического исследования в современном каракалпакском языке». (выполненном в 2012-2014 гг. при Каракалпакском филиале Академии наук Республики Узбекистан. Справка № 44/1 Каракалпакского научно-исследовательского гуманитарного института от 26 февраля 2020 г.). В результате было обогащено с научной точки зрения, что поговорки и пословицы являются лингвистическим инструментом, раскрывающим духовное мировоззрение нации;

Из научных выводов об обеспечении эффективности идиом в художественном тексте на основе художественности и эмоциональности,

выражении нравственных, духовных и просветительских взглядов народа через использование народных пословиц были использованы для подготовки сценариев литературно-художественных, духовно-просветительских телепередач, также радиопередачи «Адабиёт гулшани»

радио «Янги аср» Сурхандарьинской телерадиокомпании (Справка Сурхандарьинской областной телерадиокомпании № 01-01-134 от 10 июня 2020 г.). В результате теле и радиопередачи обогатились как в образовательном, так и в практическом плане.

Структура и объем диссертации. Введение к диссертации состоит из трех основных глав, заключения, списка использованной литературы и занимает 147 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; I part)

1. Khamidov A.K. The Stylistic Possibilities of Synonyms in the example novels of Murod Muhammad Dust // International Scientific Journal, Theoretical & Applied Science Philadelphia, USA issue 07, volume 75 published July 30, 2019. – P. 424-427.

2. Khamidov A.K. Expression of idioms and expressions in fiction (*Example of Murod Muhammad Dust*) // International Scientific Journal, Theoretical & Applied Science Philadelphia, USA issue 04, volume 84 published April 30, 2020. – P. 580-583.

3. Ҳамидов А.К. Мурод Муҳаммад Дўстнинг “Лолазор” романида синонимлар поэтикаси // “ЎЗМУ хабарлари” илмий журнали. – Тошкент, 2013. №4/1. – Б.92-95 (10.00.00. № 15).

4. Ҳамидов А.К. “Лолазор” романида индивидуал нутқ кўринишлари // “Ўзбек тили ва адабиёти” журнали, Тошкент, 2013 №5. – Б.60-62 (10.00.00. № 14).

5. Ҳамидов А.К. Бадиий ифода ва тил / Инновационное развитие наука и образования. Международная научно-практическая конференция. Сборник научных публикаций. Казахстан. Июнь. 2020 – С. 330-333.

6. Ҳамидов А.К. Бадиий асар тилининг ўрганилиш тарихидан / “Замонавий таълимда рақамли технологиялар: филология ва педагогика соҳасида замонавий тенденциялар ва ривожланиш омиллари” мавзусидаги Халқаро илмий-амалий масофавий онлайн конференция материаллари. – Тошкент, 2020. – Б. 191-193.

7. Ҳамидов А.К. Бадииятни яратишда ифода усулининг роли (Мурод Муҳаммад Дўстнинг “Лолазор” романи мисолида) / “Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар” мавзусидаги Республика 18-қўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари. 7-қисм. – Тошкент, 2020. Б.70-72.

8. Ҳамидов А.К. Синонимлар – бадиий маъно ҳосил қилиш воситаси / “Ўзбек тилшунослигининг долзарб масалалари” Республика илмий-назарий анжумани материаллари. – Тошкент, 2011. №5. – Б.128-129.

II бўлим (II часть; II part)

9. Ҳамидов А.К. Бадиий маъно мезонлари / “Ёш олимлар кенгаши” илмий тўплами. – Термиз, 2010. – Б.104-107.

10. Ҳамидов А.К. Бадиий асарда кенг истеъмол сўзлар / "Ёш олимлар кенгаши" илмий тўплами. – Термиз, 2011. – Б. 101-102.

11. Ҳамидов А.К. Бадиий ифода ва тил / "Филологиянинг долзарб масалалари" мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари. – Термиз, 2016. – Б.105-107.

12. Ҳамидов А.К. Мурод Муҳаммад Дўстнинг сўз ясаш маҳорати ("Лолазор" романи мисолида) / Профессор Карим Назаров хотирасига бағишланган "Ўзбек тилшунослиги: тараққиёти ва истикболлари" мавзусидаги Республика илмий-назарий анжумани материаллари. – Тошкент, 2016. – Б.85-87.

Автореферат Қарши давлат университетининг “ҚарДУ хабарлари” илмий-назарий, услубий журнали таҳририятида тахрирдан ўтказилди (23.10.2020).